MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜ'L MEZÂLİM

(1250-1517)

Mehmet Şeker

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1508
KÜLTÜR SERİSİ: 869

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-919-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Tashih: Evrim Gökdemir

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ.SAN.VE.TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş
Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Dr. Mehmet Şeker; 1979 Sivas'ta doğmuştur. 93 Harbi (1877-1878) esnasında Kars havalisinden Sivas'a göç ederek yerleşen Karapapak Türklerinden bir aileye mensuptur. Sivas Lisesi'ni bitirdikten sonra lisans eğitimini Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitisü'nde Tarih Bölümü/Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "*Bahrî Memlûkler'de (1250–1382) Dîvânü'l- Mezâlim*" adlı tezle yüksek lisansını ve "*Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)*" adlı tezle de 2017 yılında doktorasını bitirdi. 2014-2015 yıllarında bir süreliğine doktora çalışması için Amman/Ürdün'de bulundu. Yazarın birçok akademik makale ve bildirilerinin yanı sıra "İbn *Ecâ Seyahatnâmesi-Bir Türk Seyyahın Kaleminden*" ile "*Timurlenk Tarihi-Mecmû'a fî't-Tevârih'e* Göre" adlı yayımlanmış eserleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ **13**
KISALTMALAR **17**
GİRİŞ **21**

Kaynaklar ve Araştırmalar Hakkında 21
Kaynaklar 21
Araştırmalar 42
Memlûk Devleti Hakkında Muhtasar Bilgi 46
Memlûklerden Önceki Devletlerde Divânü'l-Mezâlim'e Kısa Bir Bakış 54

1. BÖLÜM
TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE KAZÂ, ADALET TEVZİ EDEN DİNÎ-ADLÎ KURUMLAR VE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN TEMEL UNSURLARI

Türk-İslâm Devletlerinde Kazâ Yetkisi 81
Adalet Tevzi Eden Dinî-Adlî Kurumlar 85
Halife 85
Kâdılkudât 88
Kazasker 91
Beytü'l-Mâl Vekili 92
Hisbe Nâzırı 94
Dîvânü'l-Mezâlim ve Temel Unsurları 98
Dîvânü'l-Mezâlim 98
Dîvânü'l-Mezâlim'in Başlıca Görevleri 104
Dîvânü'l-Mezâlim'e Başkanlık Eden Kişi ve Kendisinde Aranan Şartlar ve Sıfatlar 107
Dîvânü'l-Mezâlim Görevlileri 110
Dîvânü'l-Mezâlim'in İdari Yapısı 112
Divânü'l-Mezâlim'in Diğer Yargı Sistemleriyle Münasebeti 113
Dîvânü'l-Mezâlim'in Modern Yargı Sistemleri ile Münasebeti 117

2. BÖLÜM
MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM MÜESSESESİ VE GELİŞİMİ

Bahrî Memlûkler Döneminde Dîvânü'l-Mezâlim 125
Kuruluştan el-Melik ez-Zâhir Baybars Dönemine Kadar Divânü'l-Mezâlim 125
el-Melik ez-Zâhir Baybars Döneminde Divânü'l-Mezâlim 127
el-Melik ez-Zâhir Baybars Tarafından Dört Mezhepten Kâdılkudât İhdası 130
el-Melik ez-Zâhir Baybars'tan el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Saltanatının Sonuna Kadar Divânü'l-Mezâlim.....142
el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan Burcî Memlûkler Dönemine Kadar Dîvânü'l-Mezâlim 146
Burcî Memlûklerde Divânü'l-Mezâlim 149
Burcî Memlûklerin Kuruluşundan el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk'un Saltanatının Sonuna Kadar Dîvânü'l-Mezâlim 149
el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk'tan el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin Saltanatının Sonuna Kadar Dîvânü'l-Mezâlim 152
el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî'den Sonra Burcî Memlûkler Döneminin Sonuna Kadar Divânü'l-Mezâlim.....153

3. BÖLÜM
MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜL MEZÂLİM'İN TEŞKİLÂT YAPISI

Divânü'l-Mezâlim'in Yapıldığı Şehirler 159
Başkent Kahire'de Dîvânü'l-Mezâlim 160
Sefer Esnasında Dîvânü'l-Mezâlim 160
Diğer Şehirlerde Dîvânü'l-Mezâlim 161
Dîvânü'l-Mezâlim'de Yer Alan Görevliler.....162
Divânü'l-Mezâlim'de Yer Alan Asli Görevliler 166
Sultan.....170
Nâibü's-Saltana.....172
Vezir.....176
Sır Kâtibi.....178
Emîrler.....182
Kâdılkudâtlar 184
Şâfî Kâdılkudâtı.....190
Hanefî Kâdılkudâtı.....191
Mâlikî Kâdılkudâtı 191

Hanbelî Kâdılkudâtı 192
Kazaskerler 193
Şâfî Kazaskeri 196
Hanefî Kazaskeri 196
Mâlikî Kazaskeri 197
Muhtesib.....197
Beytü'l-Mâl Vekili 203
Dârü'l-Adl Müftüleri 204
Şâfî Dârü'l-Adl Müftüsü.....206
Hanefî Dârü'l-Adl Müftüsü 207
Mâlikî Dârü'l-Adl Müftüsü 207
Hanbelî Dârü'l-Adl Müftüsü.....207
Vali.....207
Divânü'l-Mezâlim'de Yer Alan Yardımcı Görevliler.....208
Devâdâr.....208
Nâzıru'l-Ceyş.....209
Nâzıru'l-Hâs.....210
Nakîbul Ceyş.....211
Kâtibü'l Ceyş.....211
Emîr-i Silâh.....212
Emîr-i Cândâr 212
Silâhdârlar 213
Cemedâr.....213
Hâsekiler 214
Kâtib-i Destler 214
Muvakkî Destler 215
Şuhûd.....216
Münâdî 218
Diğer Bazı Görevliler 218

4. BÖLÜM
MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN İŞLEYİŞİ

Dîvânü'l-Mezâlimin Toplantı Zamanları 223
Divânü'l-Mezâlim'in Toplantı Yerleri 228
Sâlihiyye Medreseleri.....228
Dâru'l-Adl.....229
Eyvân 233
Eyvânü'l Kebîr.....234
Istablü's-Sultânî.....236
Saray ve Sultan Makamı.....237

Meydân 238
Diğer Yerler....238
Dîvânü-l Mezâlim Görevlilerinin Oturma Düzeni 240
Dîvânü'l-Mezâlim'in Muhâkeme Usûlü 250
Divânü'l-Mezâlim'den Çıkan Kararlar....257
Ziyafet 258

SONUÇ....262
KAYNAKLAR....268

Ekler

Ek 1- Resimler....281
Ek-2: Memlûkler İle İlgili Bahsi Geçen Dîvânü'l-Mezâlim Dava Örnekleri 286

Dizin....300

ÖN SÖZ

Türk-İslâm tarihinin ve en uzun ömürlü devletlerinden birisi olan, iki buçuk asrı aşkın Mısır ve Suriye'de hüküm süren ve Abbasî Devleti'nin yıkılışı ile Osmanlıların ilk devresi arasında kendisine tevarüs eden Türk-İslâm devlet teşkilatı yapısını devam ettiren Memlûk Devleti'nin siyasî ve kültürel yapısı Türk-İslam tarihinde mühim bir yere sahiptir. Memlûklerdeki teşkilât yapısı, bir taraftan İslâm devletleri geleneğini devam ettirirken diğer taraftan Türk devlet geleneğini de içinde barındıran bir oluşumdur. Bu bağlamda, daha önce ülkemizde üzerinde etraflıca durulmamış ve müstakil bir çalışma yapılmamış olan Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim konusu ele alınmıştır.

Türk-İslâm devletlerinin başarısının en önemli yönü adalettir ve bunu da sultan temsil ederdi. Bunun için stratejik bir coğrafyada bulunan ve mükemmel bir devlet teşkilatına sahip olan Memlûk Devleti'nin adlî kurumunun en önemli unsurunu ve sultanlarının adalet anlayışını ortaya koymanın zaruretinden hareketle Dîvânü'l-Mezâlim konusu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Memlûklerde bulunan adliye teşkilatının bu önemli yönünü ortaya koymanın hem Memlûkler hem de Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin adalet anlayışını anlama adına çok önemli bir adım olacağı kanaatindeyiz.

Dîvânü'l-Mezâlim, adaletin icrasında en önemli unsur olarak bulunmaktadır. Çünkü Dîvânü'l-Mezâlim, en yüksek otorite sahibi mahkeme olması hasebiyle adaletin tesis edilerek devletin yaşatılabilmesi açısından mühim bir yere sahipti. Bu doğrultuda adlî teşkilatın önemli bir cüzü olan Dîvânü'l-Mezâlim, bu çalışmada bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Dîvânü'l-Mezâlim, normal mahkeme 'kadı'sının yetkileriyle yarışan hatta normal mahkeme kadı'sının yetki ve sorumluluğunun daha da üstünde bir fonksiyon üstlenen bağımsız bir yargı kurulu-

şudur. Ayrıca Dîvânü'l-Mezâlim, normal mahkeme kadı'sının icra ettiği görevden farklı bir yargı yetkisini yerine getiren bir üst mahkeme konumundadır. Dîvânü'l-Mezâlim'de geleneklere ve adalete göre karar verilirdi. Normal mahkeme kadıları sadece İslâm hukukuna göre karar verirken özellikle de üst düzey devlet görevlilerinin işlediği suçlarla ilgili olarak yargılamaların yapıldığı Dîvânü'l-Mezâlim'de ise İslâm hukukunun yanı sıra örfî hukuk da göz önünde bulundurularak davalar hakkında karar verilirdi.

İşte Dîvânü'l-Mezâlim'in hem ihtiva ettiği bu hususiyetlerden hem de Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin adlî teşkilatını anlamak adına, sağlamış olduğu fayda konu olarak ele alınıp incelenmesini mecbur kılmıştır. Bu itibarla geniş çaplı değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız bu çalışmanın önemli bir yere sahip olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamız Giriş, Sonuç, Kaynaklar ve Ekler'in yanı sıra ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümü'nde öncelikle Memlûk Devleti ve teşkilâtını ortaya koyan ana kaynaklar ve araştırmalar hakkında bilgi verilerek, bunların çalışmaya olan katkıları belirtilmiştir. Daha sonra Memlûk Devleti hakkında muhtasar bir bilgi verilmiştir. Son olarak da Memlûklerden önceki devletlerde Dîvânü'l-Mezâlim konusu ele alınmıştır. Çalışmamızın Birinci Bölüm'ünde Türk-İslâm Devletlerinde dinî-adlî kurumlar ve Dîvânü'l-Mezâlim'in temel unsurları ele alınmıştır. İkinci Bölüm'nde Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim müessesesi ve gelişimi etraflıca ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü Bölüm'de Dîvânü'l-Mezâlim'in teşkilât yapısı anlatılmış olup Dîvânü'l-Mezâlim toplantısına kimlerin başkanlık ettiği, Divânü'l-Mezâlimin yapıldığı şehirler, Divânü'l-Mezâlim'de yer alan asli ve yardımcı görevliler konuları ele alınmıştır. Dördüncü Bölüm'de Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'in işleyişi ele alınmış, Divânü'l-Mezâlim'in toplantı günleri, Divânü'l-Mezâlim'in toplantı yerleri, Divânü'l-Mezâlim görevlilerinin oturma düzeni, Divânü'l-Mezâlim'den çıkan kararlar ve ziyafet konularından bahsedilmiştir.

Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517) adlı eserin hazırlanması sırasında birçok kimsenin yardımı oldu. Bunların en başında hem ilmî, teknik ve metot desteği sunarak yolumu açan hem de eseri baştan sona okuyup gerekli düzenlemeleri yaparak çalışmalarımı kolaylaştıran doktora danışman hocam Doç. Dr. Süleyman Özbek'e minnet ve şükranlarımı arz ederim. Gerek çalışma konu-

sunun belirlenmesi hususunda gerekse bilgi ve tecrübelerinin yanında hususî kütüphanesindeki kaynakları benimle paylaşan muhterem hocam Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a teşekkür ederim. Çalışmamda metot desteğinin yanı sıra kütüphanesindeki kaynakları istifademe sunan Doç. Dr. Nihat Yazılıtaş'a teşekkür ederim. Çalışmamı başından beri takip ederek bilgi ve tecrübelerini daima benimle paylaşan Prof. Dr. İlhan Erdem'e, tezin muhtelif kısımlarına fikirleri ile destek veren Prof. Dr. Mustafa Ekincikli'ye, daima fikirleriyle çalışmama destek olan Prof. Dr. Salim Koca'ya teşekkür ederim. Ürdün'e çalışmam için gitmemde yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Erdinç Doğru'ya, Ürdün Üniversitesi'nde bulunduğum zamanlarda elinden gelen tüm yardımları gösteren Dr. Azizeyn Nûrî Sakr el-Kaysî'ye, çalışmamla ilgili bazı kaynak eserleri Irak'tan şahsım için temin eden ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen kıymetli dostum Wameedh Sarhan Dheyab Al-Rubaye'ye ve eserde yer alan şemaların hazırlanmasında yardım eden abim Balabey Şeker'e teşekkür ederim. Ayrıca her zaman her hususta yanımda olup bana destek veren eşim Gonca Şeker ile çocuklarım Alperen ve Ertuğrul Seyit Şeker'e teşekkür ederim.

Dr. Mehmet ŞEKER

GİRİŞ

"Türk Devleti büyük, toprakları geniş ve sultanları da azametlidir[1]".

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA

KAYNAKLAR

Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517) adlı çalışmamızda öncelikli olarak teşkilata dair eserlerden istifade edilmiş; hususi ve umumi vekâyinâmeler, tabâkat ve terâcim kitapları, diplomatik eserler, mesâlik ve memâlike dair kitaplar, seyahatnâmeler, hukukî eserler, İslâmî dönem ilk Türkçe eserler, siyasetnâmeler, coğrafyaya dair eserler, vefeyât ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda Memlûkler dönemi için öncelikli olarak yararlanılan teşkilata dair eserlerden ilk sırada **İbn Fazlullah Şihâbüddin Ebî el-Abbâs Ahmed b. Yahya el-Ömerî**'nin (1301-1349) *et-Ta'rîf bi el'Mustalah eş-Şerîf* adlı eseri gelmektedir. el-Ömerî, babası ve kardeşi Memlûk Devleti'nde sır kâtipliği vazifesi yapmıştır. Uzun yıllar devlet idaresinde çalışmış olan el-Ömerî'nin bu zikredilen eseri hem Memlûk Devleti teşkilâtına dair hem de dinî ve adlî kurumlar hakkında çok önemli bilgiler vermesi bakımından çalışmamızın en temel kaynaklarından biri olmuştur. Ayrıca eser, Memlûk sultanlarının başka hükümdarlara göndermiş oldukları mektup örneklerini ihtiva etmektedir. Çalışmamızda eserin 1312 yılında Mısır'da Matbaa el-Âsıme tarafından yapılan neşrini kullandık.[2]

---

[1] İbn Haldûn, Abd er-Rahman, *Mukaddime İbn Haldûn*, Tah.: Hâmid Ahmed el-Tâhir, 2004, Kahire: Dâru'l-Fecr Lilturâs, s. 306.

[2] el-Ömerî, İbn Fazlullah Şihâbüddin Ebî el-Abbâs Ahmed b. Yahya, *et-Ta'rîf bi*

Teşkilata dair yararlanılan eserlerin ikincisi büyük tarihçi **Ahmed b. Ali el-Kalkaşandi**'nin (1335-1418) yazmış olduğu *Subh el-A'şâ Fi Sınâ'at el-İnşâ*'dır. Eser, inşa sanatı, Dîvânü'l-İnşa ve idarî konularda zengin malumat vermekle beraber inşa sanatı hakkında birçok resmî vesikayı içerisinde barındırmaktadır. Eserde Mısır ve Suriye'nin tarih, coğrafya ve medeniyeti hakkında detaylı malumat bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz *Subh el-A'şâ*, Memlûkler döneminin idarî, kurumsal, kültürel vb. konular hakkında devlet teşkilatı hakkında çok teferruatlı bilgiler veren en önemli eserdir. Ayrıca, Memlûk Devleti'nin âdeta bir "kültür tarihi ansiklopedisi" mahiyetinde olup devlet arşivine dair birçok belgeyi de içermektedir. Memlûk Devleti'nde İnşâ Dîvânı'nda çalışan kişilere bir el kitabı mahiyetinde hazırlanan *Subh el-A'şâ,* Türk-İslâm devletleri hakkında birçok alanda geniş bilgiler sunan muazzam bir eserdir. Müellif eserini yazarken pek çok kaynaktan istifade etmiş olup bunlar arasında el-Ömerî'nin *et-Ta'rîf* ve *Mesâlik el-Ebsâr* adlı eserlerini zikredebiliriz. *Subh el-A'şâ*, Memlûklerde teşkilat ve kurumlara dair çok önemli bilgi ve belgeler sunduğu için çalışmamızın en temel kaynaklarından biri olmuştur. Çalışmamız esnasında eserin 1913-1922 yıllarında Kahire'de Matbaa Dâr el-Kütüb el-Mısrıyye Yayınevi tarafından yapılan neşrinden istifade ettik.[3]

Memlûklerde teşkilata dair istifade ettiğimiz üçüncü kitap ise Memlûk Devleti'nde, nâiblik, hâciblik ve dîvân memurluğu görevlerini de yapan **Halil b. Şahin**'in (1410-1468) yazmış olduğu *Zubdet Keşf el-Memalik fî Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* adlı eseridir. Eser, Memlûk Devleti hakkında teorik bilgiler vermesinin yanı sıra kurumlara ve teşkilata dair de çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bakım-

---

el'Mustalah eş-Şerîf, 1312, Mısır: Matbaa el-Âsıme; a.mlf. *age*., Tahk. Samir el-Droubi, el-Karak 1413-1992; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Franz Steiner Verlag GMBH-Wiesbaden, 1970, s. 40; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 1998, İstanbul, s. 189-191; Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 315-316.

3 el-Kalkaşandî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali, *Subh el-'Aşâ fî Sınâ'at el-İnşâ*, 16. Cilt, 1914-22, Kâhire; Muhammed Kandîl el-Baklî, et-Ta'rîf bi Mustalahât Subh el-'Aşâ, 1983, Mısır; İbrahim Kafesoğlu, "Kalkaşandî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, 1977, İstanbul, c. 6, s. 134-139; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 1998, İstanbul, s. 205-207; Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 341.

dan çalışmamız için önemli kaynaklardan biri olmuştur. Çalışmamızda eserin 1949 yılında Kahire'de yapılan neşrinden yararlandık.[4]

Memlûkler tarihi açısından teşkilata dair önemli bilgiler veren geç dönem ana kaynaklardan diğebileceğimiz eserlerden birisi **Muhammed b. Îsâ b. Kennân**'ın (1663-1664/1740-1741) yazmış olduğu *Hadâik el-Yasemîn fî Zikr Kavânîn el-Hülafâ ve es-Salâtîn'*dir. Eserde Memlûk Devleti ve teşkilatına dair çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında eserin konumuzla ilgili kısımlarından istifade ettik. Çalışmamızda eserin 1991 yılında Beyrut'ta Abbâs Sabbâğ tarafından yapılan tahkikli neşrini kullandık.[5]

Yine bu çalışmada, doğrudan Memlûkler Dönemine ait olmayıp İslâm kurumlar tarihini, menşeini ve gelişimini anlatan teşkilâta dair eserlerden de yararlandık. Memlûklerden önce Dîvânü'l-Mezâlim ve onunla münasebeti olan kurumları ele alıp incelemeleri hasebiyle bu tür eserler de çalışmamız için fevkalade önemli olmuştur.

İslâm Tarihi'nde İslâm kurumlarına dair eserler sistemli olarak 11. yüzyıldan itibaren kaleme alınmıştır. İslâm kurumlarını, menşeini ve gelişimini anlatan eserlerin başında hiç kuşkusuz ilk sırada **Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî**'nin (974-975/1058) yazmış olduğu *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* adındaki kitabı gelmektedir. Şâfî fakihi olan ve kâdılkudât yardımcılığı vazifesi de yapan Maverdî, İslâm Kurumlar Tarihi alanında sistematik olarak ilk araştırmaları yapan kişidir. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, İslâm Tarihi'nde, kurumlar tarihi alanında yazılmış bir el kitabı hüviyetindedir. Eser, İslâm kurumlarını çok kapsamlı biçimde ele almakta ve İslâm anayasası, yönetimi, devlet hukuku ve teşkilatı vb. konularını anlatmaktadır. Ayrıca eserin en dikkat çeken yönlerinden birisi de vezirlerin ve valilerin yürütmedeki yetkilerinin sınırlandırılması-

---

[4] ez-Zâhirî, Halil b. Şâhin; *Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* (Tah. Paul Ravaisse), 1894, Paris; Muhammed Mustafa Ziyâde, *el-Müerrihûn fî Mısr fî el-Karn el-Hâmis Aşr el-Mîlâdî (el-Karn et-Tâsi' el-Hicrî)*, Kahire, 1949, s. 23-24; Mehmet Orhan Üner, *Memlûklular'da Dinî ve Adlî Kurumlar,* 1978,Erzurum, Doçentlik Tezi, s. 87; Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 349-350.

[5] İbn Kennân, Muhammed b. Îsâ, *Hadâik el-Yasemîn fî Zikr Kavânîn el-Hülafâ ve es-Salâtîn* (Tah. Abbâs Sabbâğ), 1991, Beyrut.

na ait olan konuları ele almasıdır. Bu sahada çalışma yapan gerek çağdaşları gerekse kendisinden sonra gelen müellifler (Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, en-Nuveyrî vb.) hep bu eserden istifade etmişlerdir. Eser, 1853 yılında Enger tarafından Bonn'da neşredildi. Eserin çalışmamızla ilgili olan kısımlarından çokça istifade ettik. Çalışmamızda eserin 1989 yılında Kuveyt'te Mektebe Dâr İbn Kuteybe Yayınevi tarafından yapılan neşrini kullandık. Ayrıca eserin Arapça neşrini esas almakla beraber Ali Şafak tarafından yapılmış olan Türkçe tercümesinden de istifade ettik.[6]

Bu alandaki ilk ana kaynaklardan olan diğer bir eser de Bağdat'ta kadılık yapan ve Hanbelî fakihi olan **Ebu Ya'lâ Muhammed bin el-Hüseyin el-Ferrâ**'nın (990/1066) yazdığı *"el-Ahkâmü's-Sultâniyye"* adlı eseridir. Eser kurumlar tarihi ile alakalı önemli ve kapsamlı bilgiler ihtiva etmekte olup yönetim, devlet hukuku ve teşkilatı vb. konularını ele almaktadır. Müellif, eserinde büyük ihtimalle çağdaşı olan Maverdî'nin *"el-Ahkâmü's-Sultâniyye"* adlı eserinden temel ve ferî konularda çok fazla iktibas yapmıştır. Eserin çalışmamızla ilgili yerlerinden oldukça istifade ettik. Çalışmamızda, ilk neşri 1938 yılında Kahire'de yapılan eserin 2000 yılında Beyrut'ta Dâr el-Kütüb el-İlmiyye Yayınevi tarafından yapılan neşrinden faydalandık.[7]

Muhammed bin Ali bin Tabâtabâ İbn Tiktakâ'nın (1262-1301) yazmış olduğu *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniye ve'd-Düveli'l-İslâmiye* adlı eseri halifelere öğüt ve tavsiye ile başlayıp Raşid Halifeler ile, Emevî ve Abbasî halifelerinin tamamını kronolojik sıraya göre ele almış ve yer yer de hilafet ve devlet yönetim şekline dair önemli bilgileri içermektedir. Müellif, eserinde yönetim sanatının temel kurallarını örneklerle açıklamıştır. Eserden hilafet ve yönetim konularının geçtiği kısımlardan faydalandık. Çalışmamız esnasında eserin Beyrut'ta Dâr Sâdır Yayınevi'nin yaptığı neşri kullandık.[8]

---

[6] Ebî el-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb el-Maverdî, *Kitâb el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve el-Vilâyet ed-Dîniyye*, Tah. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, 1989, Kuveyt: Mektebe Dâr İbn Kuteybe; *el-Ahkâmü's-Sultaniye- İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku* (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994; Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 241-242.

[7] Ebu Ya'lâ Muhammed bin el-Hüseyin el-Ferrâ, *el-Ahkâm es-Sultâniyye*, Nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî, 2000, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

[8] İbn Tiktakâ, Muhammed bin Ali bin Tabâtabâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniye ve'd-Düveli'l-İslâmiye*, Beyrut: Dâr Sâdır; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Ya-*

İslâm Kurumlar Tarihi'ne kısmen yer veren çok mühim eserlerden birisi olan **Ebî Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî**'nin (ö.961) yazmış olduğu "*Kitâb el-Vülât ve Kitâb el-Kudât* adlı eser Mısır'da Raşid Halifeler, Emeviler, Abbâsiler, Tolunoğulları ve Ihşidiler devrindeki valilerden ve kadılardan bahsetmektedir. Eser; kazâ, kadılar, siyaset, hilafet ve idare hukuku alanında önemli bir kaynak mahiyetindedir. Çalışmamız esnasında eserin Rhuvon Guest tarafından tashih edilen ve 1908 yılında Beyrut'ta yayınlanan neşrinden istifade ettik.[9]

Teşkilata dair eserlerden sonra çalışmamızla ilgili hususi ve umumi vekâyinâmeler de önemli bir yer tutmaktadır. Öncelikle hususi vekâyinâmeleri zikredeceğiz.

Birçok sahada eserler vermiş olan **Ebu Şâme**'nin (1203-1267) en önemli eserleri tarihe ait olanlardır. Müellifin şüphesiz en önemli eseri *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*'dir. Müellif bu eserine 665 (1266-1267) yılına kadar gelen bir zeyl yazmıştır. Eserde, Nureddin Mahmud Zengî ve Selâhaddin Eyyubî'nin hayatları ve dönemin olayları anlatılmaktadır. Ayrıca eser, Haçlı savaşlarıyla ilgili çok önemli bir kaynak olmasının yanı sıra Büyük Selçuklular hakkında da önemli bilgileri barındırmaktadır. Zengîler ve Eyyubîlerin devlet teşkilâtının Memlûklere tevarüs ettiğini düşündüğümüzde eserin verdiği bilgilerin önemi ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda eserin h.1287 yılında Kahire'de Matbaa Vâdî en-Nîl tarafından yapılan neşrini kullandık.[10]

Sultan Baybars ve Kalavun dönemlerinde Memlûk Devleti'nde Dîvânü'l-İnşa başkanlığı ve sır kâtipliği yapmış olan bürokrat asıllı tarihçilerden **İbn Abd ez-Zâhir**'in (1223-1293) Sultan Baybars'ın hayatını anlattığı *er-Ravz ez-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir* adlı eserin-

---

zıcılığı, 1998, İstanbul, s. 233-234; Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 320.

9 el-Kindî, Ebî Ömer Muhammed b. Yûsuf, *Kitâb el-Vülât ve Kitâb el-Kudât*. Tsh. Rhuvon Guest, 1908, Beyrut: Matbaa el-Âbâ; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-Kindî el-Müerrih Ebû Ömer Muhammed bin Yusuf el-Mısrî*, Beyrut: Dâr Sâdır.

10 Ebû Şâme, Şihâbeddin Ebî Muhammed Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 1287, Kahire: Matbaa Vâdî en-Nîl; M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler*, 1991, İstanbul, s. 166-168. Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), t.y., Ankara, s. 193.

1. BÖLÜM

TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE KAZÂ, ADALET TEVZİ EDEN DİNÎ-ADLÎ KURUMLAR VE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN TEMEL UNSURLARI

TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE KAZÂ YETKİSİ[1]

Bey beylik iyidir, (fakat) daha iyisi,
Yasadır (törü); onu düz (doğru) yürütmek gerekir.[2]

Kazâ (قضاء)kelimesi sözlükte hüküm, karar verme, takdir, bitirmek, sonuçlandırmak, infaz, bir şeyi uygulamak, bir görevi yerine getirmek, bir hakkı sahibine ödeme ve ölmek gibi anlamlara gelmektedir.[3] Kur'an-ı Kerim'de *kazâ* kelimesi "bir iş istemek[4]", "yeterli[5]", "hüküm[6]" anlamlarında olmakla birlikte Tâhâ sûresinde geçen "kâdin[7]" kelimesi ise "yargı" anlamına gelmektedir.[8]

Istılahî anlam olarak *kazâ,* ortaya çıkan davaları İslâm hukuku çerçevesinde hâlledip çözüme kavuşturmak,[9] hasımlar arasında hüküm vermek, aralarındaki mücadeleyi bitirmek, hakkı izhâr etmek, hâkim hükmü[10], hâkimlik makamı ve memuriyeti, daha önce ihmal edilmiş olan dinî vazifenin yerine getirilmesi[11] gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca *kazâ,* hak ile hüküm verme, farzların en kuvvetlisi ve ibadetlerinde en şereflisi olarak tarif edilmekte[12] ve halk arasında

---

1 Geniş bilgi için bk. el-Kettânî, Muhammed Abdulhay, *Nizâmü'l Hükûmeti'n-Nebeviyye-et-Terâtibü'l-İdâriyye*, C.1, s. 368-380; Zeydan, *Medeniyyet-i İslâmiyye*, C. I, s. 217-222.

2 A. Dilâçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 1988, Ankara, s. 96.

3 Ömer Nasuhi Bilmen, *"Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye" Kamusu*, 1985, İstanbul, C. 8, s. 204; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1995, İstanbul, s.713.

4 Kur'an, Ahzâb/23.

5 Kur'an, Mü'min/68.

6 Kur'an, Ahzâb/37.

7 Kur'an, Tâ Hâ/72.

8 Tevfîk Sultân Yüzbekî, *Dirâse fî en-Nuzum el-Arabiyye ve el-İslâmiyye*, 1988, Bağdat, s. 177.

9 Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, C. VIII, s. 204,210.

10 Yüzbekî, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 177.

11 B.D.Macdonald, "Kazâ" *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1977, C. VI, s. 493.

12 Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mavsilî el-Hanefî, *Kitâb el-İhtiyâr li'Ta'lîl el-Muhtâr*, Beyrut 2015, C. II, s. 97.

ortaya çıkan ihtilafları çözüme kavuşturan memuriyet olarak tanımlanmaktadır.[13]

Dinî bir yükümlülük olan kazâ, sadece muamelâta ve cezalara dair hüküm altına alınması mümkün olan olaylarla ilgili olarak cereyan eder. Kazâ, hükümet tarafından yürütmeye bağlıdır ve imza vasfına sahiptir. Kazâ'da verilen hükme hem davayı kaybeden hem de davayı kazanan uymak zorundadır. Davayı kaybeden verilen hükmü kabul etmezse hükümet kuvvet yolu ile o kişiyi hükmü kabul etmeye zorlar. Dolayısıyla kazâ zaruridir ve sadece davayı kazanan ve davayı kaybeden hakkında verilmiş bir hükümden ibarettir.[14]

Kişi, kendisi ile diğer insanlar arasında ortaya çıkan ihtilafları çözecek diğer bir kimseye her zaman ihtiyaç hissetmiştir.[15] İnsanın bir olumsuzlukla karşılaşması durumunda kazâ mekanizmasına müracaat etmesi âdeta kaçınılmazdır.

İslâmiyet'ten önce Arap toplumunun siyasî ve sosyal yapısı kabileciliğe dayanmaktaydı. Hüküm, âdet ve törelere göre verilirdi. Her kabilenin bir hâkimi bulunurdu. Kabileler, tecrübe sahibi olan kimseleri hâkim olarak seçerlerdi. Bazen birtakım kabile reisleri hüküm verir, bazen de kâhinler hüküm verirlerdi. Ancak bazı hasımlar verilen hükümleri uygulamazdı.[16]

İslâm devletlerinde mevcut yargılama gücünün tek temsilcisi ve sahibinin "kadı[17]" adı verilen ve bu nedenle de kendisine çok önem verilen "hâkim" olduğu düşünülecektir. Ancak İslâm devletlerinde kadı'nın başkanlığındaki mahkemelerin tek yargı organı olmadığı görülmektedir. Kapsamlı ve önemli meselelerde, özellikle de daha geniş kapsamdaki ceza mahkemelerinde kadı'nın temsil ettiği yargı organından başka "hâcib yargılamaları" gibi zaman içinde ortaya çıkan ve çok uzun sürmeyen yargılamalar, "kazasker yargılamaları" gibi özel ya da istisnaî yargılamalar, etkili bir adalet uygulaması olan

---

13 Zeydan, *Medeniyyet-i İslâmiyye*, C. I, s. 217.

14 Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, C. I, s. 253.

15 Zeydan, *Medeniyyet-i İslâmiyye*, C. I, s. 217.

16 Yüzbekî, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 177-178.

17 Kadı, hâkim'e denir. İnsanlar arasında meydana gelen düşmanlıkları şer'î hükümlere uygun olarak çözüme kavuşturup sonuçlandırmak için emîr etme yetkisine sahip kişi tarafından tayin olunan kimseye denir. Hâkim tabiri kadı tabirinden daha geneldir. Hâkimlik unvanı, kadı olan kişiye verildiği gibi etme yetkisine sahip kişiye de verilir. Bk. Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, C. VIII, s. 204.

"Divânü'l-Mezâlim yargılamaları" bulunmaktaydı. Bunların yanında, idare teşkilatlarından olan "şurta" ve "hisbe" gibi yargı işlevlerini yerine getiren yargılama uygulamaları da bulunmaktaydı.[18]

İslâm Tarihi'nde kazâ vazifesine ilk defa bizzat Hz. Peygamber'in kendisi bakmıştır.[19] İslâm Tarihi'nde ilk defa kadı tayin eden Hz. Peygamber, sahabeden Muaz b. Cebel, Ali b. Ebî Tâlib ve Ebu Musa el-Eş'ari'yi farklı zamanlarda Yemen'e kadı olarak atamıştı.[20] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in muhtelif tarihlerde yargı işlerinden sorumlu olmak üzere bazı kişileri kadı olarak görevlendirdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'den sonra kazâ vazifesine Raşit Halifeler bakmıştır. Kazâ vazifesi hilâfete ait görevlerden olduğu için, Raşit Halifeler bu vazifeye bizzat bakmışlar ve bu işi başkasına havale etmemişlerdi. Ancak ilerleyen zamanlarda İslâm Devleti'nin sınırları genişleyip devlet işleri de artınca halifeler, insanlar arasındaki husumetleri ve problemleri çözmeleri için hem devlet merkezinde hem de diğer vilayetlerde kazâ işine bakacak memurlar tayin etmişlerdi. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i Medine'de kadı olarak tayin etmişti. Daha sonra Raşit Halifeler arasından şikâyetlerin ve davaların hâlledilmesi için bulunduğu yerin dışında başka bir yere memurlar görevlendiren ilk kişinin Hz. Ömer olduğu görülmektedir. Hz. Ömer, hilafet ve siyaset yüklerini yerine getirmeye yetişemediğinden dolayı kendi üzerindeki sorumlulukları hafifletmek istemiştir. Bunun için Hz. Ömer, Ebû Derdâ'yı Medine'ye, Ebû Musa el-Eşarî'yi ise Kûfe'ye, Şureyh'i de Basra'ya kadı olarak tayin etmişti.[21]

---

18 Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 13.

19 Zeydan, *Medeniyyet-i İslâmiyye*, C. I, s. 217.

20 el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, C. I, s. 375.

21 el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, C. I, s. 375; Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, C. I, s. 217-218. Ayrıca Raşid Halifeler döneminde ilk kadıların tayin edilmesi meselesiyle ilgili olarak Kalkaşandî *Subhu'l-Aşa* adlı eserinde, Medine'de ilk kadı'nın Abdullah b. Nevfel olduğunu, onu Hz.Ömer'in kadı olarak tayin ettiğini, Kûfe'de ilk kadı'nın Cübeyr b. el-Kaşam olduğu, Basra'da ise ilk kadı'nın Hanife oğullarından Ebû Meryem el-Hanefi'nin olduğunu söylemekte ve onu da 24 (644-645) yılında Basra Emîri Urve ibn-i Ğazvân'ın Basra'ya kadı tayin ettiğini beyan etmektedir. Ayrıca Mısır'da ilk kadı'nın Kays b. Ebî el-Âs es-Sehmî olduğunu ve Mısır'a onu 23 (643-644) yılında Hz.Ömer'in kadı olarak tayin ettiğini söylemektedir." Bunlara ilaveten Mısır'a tayin edilen ilk kadı olarak Hasan Ahmed Mahmud ise "Müslümanlar, Mısır'ın fethinden sonra oranın işlerine yöneldiler. İslâm tarihin-

Bazı zamanlar kazâ işinden mesul olarak tayin edilen bu memurlar arasından ehliyet ve salahiyete sahip olan bir kimse kazâ ve fetva görevlerini bir olarak kendinde toplayabilirdi. Buna misal olarak Ebu Yusuf verilebilir. Ebu Yusuf hem kâdılkudât hem de müftüydü.[22]

Türk devletlerinde hem İslâm öncesi hem de İslâmî Dönem'de daima adaletin tesisine gereken önem verilmiştir. İslâmî Dönem Türk devletlerinde yargı sistemi şer'î ve örfî yargı olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. İslâm hukukuyla ilgili meselelerden, başlarında kâdılkudâtın bulunduğu kadılar sorumluydu. Bunun yanında, örfî hukukla alakalı olan meselelere bakan ayrı görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilere örnek olarak başında bir nevi "Adalet Vekili" diyebileceğimiz Emîr-i Dâd'ın (Dâdbeg) ve yardımcılarının bulunduğu teşkilatı verebiliriz. Ancak daha büyük davalara ise bu şer'î ve örfî yargı sistemlerinin üzerinde bir üst mahkeme olan Dîvânü'l-Mezâlim'de bakılırdı.[23]

Kazâ işinden sorumlu olan kadılar, adaletin tesisi için önemli konuma sahiplerdi. Kadıların bu durumlarına dikkat çeken Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk, "Devlette görev yapan kadıların işlerinin durumları detaylıca bilinmeli ve bunlara yanlış bir şeye meyil etmemeleri için de liyakatlerine göre de maaş verilmelidir. Çünkü kadılık işi büyük, önemli ve ince bir iştir. Memurlar kadıya gerekli desteği vermeli ve kadıların itibarını da korumalıdır." demektedir.[24]

İşte zamanla kazâ sistemi içinde resmî alanlarda haksızlık eden memurların şikâyet edilebileceği Dîvânü'l-Mezâlim mahkemeleri kurulmuş oldu.[25] Bu yüksek mahkeme, Türk-İslâm devletlerinin yargı sisteminde yer alan uygulamalar arasında en üst mahkeme konumundadır.

---

de, Mısır'da ilk kadıyı tayin eden Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer, Mısır'a ilk kadı olarak Kays b. Ebî el-Âs b. Kays'ı tayin etti." demektedir. Bk. el-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, C. I, s. 418; Hasan Ahmed Mahmud, *el-Kindî el-Müerrih Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-Mısrî ve Kitâbuhu el-Vulât ve el-Kudât*, t.y., Kahire, s.182.

22 Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, C. VIII, s. 253-254.

23 Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 369.

24 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, 1999, Ankara, s. 29.

25 Albrecht Fuess, "Zulm by Mazâlim? The Political Implications Of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", *Memlûk Studies Reviev (MEDOC)*, 2009, Chicago, C. XIII (1), s. 121.

2. BÖLÜM

MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM MÜESSESESİ VE GELİŞİMİ

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM

KURULUŞTAN EL-MELİK EZ-ZÂHİR BAYBARS DÖNEMİNE KADAR DİVÂNÜ'L-MEZÂLİM

Mısır ve Şam diyarına Türkiye Devleti (Memlûkler) hâkim olduğu günden itibaren Dîvânü'l-Mezâlime sultanlar bakmıştır.[1]

Memlûklerde sultan veya yüksek rütbeli kimselerin nezaretinde Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakılırdı. Bu görev, devlet nezdinde en önemli vazifelerden biriydi. Dîvânü'l-Mezâlim'e bakan görevli Dîvânü'l-Mezâlim'de yaptığı muhakeme neticesinde mazlumun hakkını alarak zalimin zulmüne son vermek suretiyle adaleti tesis ederdi. Memlûk sultanları adaletin tesisi adına Dîvânü'l-Mezâlim görevine çok önem verirlerdi.

İslâm dünyasında, Hristiyanların ve Müslüman olmayan Moğolların önündeki en büyük engel olan Memlûkler Devleti'nin önemi oldukça büyüktü.[2] Memlûk sultanları bizzat Dîvânü'l-Mezâlim görevini yerine getirmek maksadıyla zulüm ve haksızlığa maruz kalanların şikâyetlerini dinler ve bunun için oturumlar düzenlemekle meşgul olurlardı.[3]

Memlûkler Devleti'nin ilk sultanı olan el-Melik el-Muizz İzzeddin Aybek et-Türkmânî (1250-1257), Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'i ve birçok yeni düzenlemeyi ihdas etti.[4] Daha önce Nureddin Mahmud Zengî'nin Şam'da yaptırmış olduğu "Dârü'l-Adl" binası gibi bir bina yaptırmayan[5] el-Melik el-Muiz Aybek, Dîvânü'l-Mezâlim duruşmalarını Kahire'de Sâlihiyye Medreseleri"nde yapardı.[6]

---

1 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

2 Bosworth, *age.*, s. 84.

3 el-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, C. IV, s. 44; Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, *"Dîvân-ı Mezâlim"*, Ferheng-i Îrân-zemîn, XXVII, Tahran 1365, s. 100.

4 el-Makrîzî, *es-Sulûk*, C. I, s. 494.

5 Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 511.

6 Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 511; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373; Fatih Yahya Ayaz,

Daha önce zikretmiş olduğumuz üzere Nureddin Mahmud Zengî, Şam'da Dârü'l-Adl adıyla bir Adalet Sarayı inşa ettirmiş ve Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bu Adalet Sarayı'nda bakmıştı. Yine aynı şekilde Eyyubîlerde Dârü'l-Adl binaları inşa etmişlerdi. Buna karşın el-Melik el-Muiz Aybek et-Türkmânî, selefleri gibi Dârü'l-Adl binası inşa ettirmemiş ve Dîvânü'l-Mezâlim duruşmalarına Kahire'de Sâlihiyye Medreselerinde bakmıştı.

el-Melik el-Muiz Aybek, Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakmak için ilk olarak Vezir Es'ad Hibetullah el-Fâizî[7]'yi görevlendirdi. el-Fâizî'den önce kimse Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakmak için görevlendirilmemişti.[8] Ayrıca Aybek, 13 Recep 648 (11 Ekim 1250) tarihinde Emîr Alâaddin el-Bundukdârî'yi Mısır'a Nâibu's-Saltana olarak atadı. Akabinde Emîr Alaaddin el-Bundukdâr, Dârü'l-Adl nâibleri[9] ile beraber birtakım işleri tertip etmek ve yapılan haksızlıkları ortadan kaldırmak için Sâlihiyye Medreselerinde düzenli bir şekilde Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenledi.[10] Görüldüğü üzere Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim'i ilk defa ihdas eden, devletin kurucusu ve ilk sultanı Aybek'tir. O yeni kurulan devlette birçok yenilik ve düzenlemeler de yapmıştı. Ayrıca Aybek Sâlihiyye Medreselerinde Dîvânü'l-Mezâlim'e bizzat baktığı gibi, tayin etmiş olduğu Nâibu's-Saltana ve vezir gibi yüksek rütbeli görevliler de bu işe bakmıştı.

Memlûkler Devleti'nde yaklaşık on yıl boyunca Sâlihiyye Medreseleri, Dârü'l-Adl binası gibi hizmet vermişti.[11] Dolayısıyla el-Melikü'l-Muiz Aybek'ten sonra sultan olan el-Melik el-Mansur Nureddin Ali b. Aybek (1257-1259) ve el-Melik el-Muzaffer Seyfeddin

---

Türk Memlükler Döneminde Saray Ağalığı –Üstâdarlık (1250-1382), 2008, İstanbul, s.36.

7 Şerefeddin Hibetullah b. Sâid el-Fâizî, Memlûklerin ikinci veziridir. Kıptî asıllı olan el-Fâizî, el-Melik el-Muiz Aybek'in indinde önemli bir yeri olup geniş yetki ve görevi olan bir vezirdi. Bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik*, 2009, İstanbul, s. 38.

8 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 125.

9 Aybek döneminde Dârü'l-Adl adı kullanılıyor ancak Dârü'l-Adl binası mevcut değildir. Bilindiği üzere Memlûkler'de 661 (1262-1263) yılında Dârü'l-Adl binasını inşa eden Sultan Baybars'tır.

10 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 52; a.mlf., es-Sulûk, C. I, s. 467; Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100.

11 Nielsen, *Mazâlim*, s. 51.

Kutuz'un (1259-1260), zulüm ve haksızlıklara mani olmak için Sâlihiyye Medreselerinde ya da saltanat makamında, Aybek döneminde olduğu gibi Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenleyerek halka adalet dağıtmış oldukları düşünülmektedir.

Kaynaklarda el-Melik el-Mansur Nureddin Ali b. Aybek ve el-Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz dönemindeki Dîvânü'l-Mezâlim görevi ile alakalı detaylı bilgi bulamadık.

el-Melik ez-Zâhir Baybars Döneminde Divânü'l-Mezâlim

el-Melik ez-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdarî (1260-1277) 1260 yılında tahta çıktığında Memlûklere miras kalan Eyyûbî kurumlarından bağımsız bir temelde yönetimini kurmakla ilgilendi.[12] Ayrıca el-Melik ez-Zâhir Baybars, Mısır'da Memlûkler Devleti idare yapısında Cengizhan'ın devlet idare biçimini örnek alıp uyguladı. Kendisinden önce Mısır'da bulunmayan birçok yeni düzenlemeleri tertip etti.[13] el-Melik ez-Zâhir Baybars saltanatı devrinde Türk-Moğol devlet geleneğini Mısır'da yeni kurulan devlete tatbik etmiştir.

Memlûkler Devleti'nin ilk on yılı boyunca (1250-1260) "Sâlihiyye Medreseleri", Darü'l-Adl (Adalet Sarayı) olarak hizmet vermeye devam ettikten sonra Kahire'de "Dârü'l-Adl", ilk olarak bağımsız bir oluşum hâlini aldı.[14] Böylece "Dârü'l-Adl" müstakil bir bina olarak adalet işlerinin ele alındığı bir mekân oldu. el-Melik ez-Zâhir Baybars, Dârü'l-Adl binasını Kal'atü'l-Cebel'in altında inşa ettirdi.[15] Baybars tarafından 661 (1262-1263) yılında inşa edilmeye başlanan Dârü'l-Adl binası ertesi sene tamamlanmıştı.[16] Baybars burada Ramazan ayları hariç pazartesi ve perşembe günleri sabah saatlerinde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tertip ederdi.[17]

---

[12] Nielsen, *Mazâlim*, s. 51.

[13] Sihâm, *el-Hisbe fî Mısr*, s. 87.

[14] Nielsen, *Mazâlim*, s. 51.

[15] İbn Abdüzzâhir, el-Kâdî Muhyiddin, *el-Ravz el-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir*, Tah. Abdülaziz el-Huveytır, 1976, Riyad, s. 182; el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 45; Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 511.

[16] Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 511; Nielsen, *Mazâlim*, s. 51.

[17] Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100.

el-Melik ez-Zâhir Baybars Dârü'l-Adl'i inşa ettirdikten sonra kendinden önceki sultanlar gibi Dîvanü'l-Mezâlim oturumları tertip etti. Baybars bu oturumları Dârü'l-Adl'de düzenlerdi.[18] Baybars, düzenlemiş olduğu yeni yönetimin bir parçası olarak dinî kurumları ve özellikle de Mısır'da hâkim olan Şâfîlerin etkisini kontrol altına almaya çalışmış olabilir. Dârü'l-Adl binasını kurarak Şâfî medresesinin etkisini azaltmak istemiş olabilir.[19] Dolayısıyla Baybars'ın Dârü'l-Adl'i yaptırmasının nedenlerinden birisinin de Şâfîlerin etkisini kontrol altına alma isteği olduğu akla gelmektedir. Çünkü Sâlihiyye Medreselerinde Şâfîlerin etkisinin yüksek olduğu düşünülecek olursa kurulan yeni Dârü'l-Adl'in, Sâlihiyye Medreselerinde hâkim olan gücü sınırlamış olması ihtimal dahilindedir. Zaten Dârü'l-Adl binası inşa edildikten sonra Şâfî kâdılkudâtı'nın haricinde Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheperinden de birer kâdılkudât tayin edilmişti.

el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın yaptırmış olduğu "Darü'l-Adl"de Dîvânü'l-Mezâlim ile ilgili meselelere bakılmasının yanı sıra bu bina, Memlûk sultanlarının tahta çıkış törenleri gibi bazı kamu törenleri ve diğer bazı işlerin kullanımına da hizmet etmişti. Ancak bu binada Dîvânü'l-Mezâlim'e bakma dışındaki işler yardımcı görevler niteliğinde olmuştu. Bu da yapılan bu mekâna "Darü'l-Adl" yani "Adalet Sarayı" isminin verilmesinden açıkça anlaşılmaktadır.[20]

9 Recep 660 (30 Mayıs 1262) Salı günü Kadı Tacüddîn, el-Melik ez-Zâhir Baybars ve bir emîr arasında vuku bulan bir anlaşmazlık sebebiyle Dârü'l-Adl'de bir Dîvânü'l-Mezâlim oturumu tertip etti. Sultan Baybars mahkeme salonuna girerken orada bulunan insanlar Sultan'a hürmeten ayağa kalktılar. Ancak Kadı Tacüddîn, insanlara işaret ederek Sultan için burada ayağa kalkmamalarını söyledi. Çünkü Sultan'ın burada bir dava dolayısıyla bulunduğunu belirtti. Mahkemede Sultan Baybars ve şikâyetçi emîr, Kadı Tacüddîn'in karşısında beraber durdular. Baybars ve emîr, "kuyu meselesi"nden dolayı aralarında meydana gelen anlaşmazlığı kadıya anlattılar. Bu meselede Baybars'ın delili olduğu için Kadı, onun lehine hükmetti ve kuyuyu emîrden alıp Baybars'a teslim etti.[21]

---

[18] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 52-53.

[19] Nielsen, *Mazâlim*, s. 51.

[20] Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 511.

[21] İbn el-Kesîr, *el-Bidâye*, C. XVII, s. 437; Celâl ed-Dîn Abd er-Rahmân es-Suyûtî,

3. BÖLÜM

MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜL MEZÂLİM'İN TEŞKİLÂT YAPISI

DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM BAŞKANLIĞI

"Allah'ın, devlet güneşini Türklerin burçlarında doğurmuş olduğunu ve Türklerin mülkleri üzerinde göklerin dairelerini döndürmüş olduğunu gördüm."[1]

Memlûk Devleti'nin kuruluşundan itibaren Dîvânü'l-Mezâlim'e sultanlar başkanlık etmişlerdir.[2] Sultanın haricinde Nâibu's-Saltana[3], Hâcibü'l-Hüccâb[4], vezir[5], vali[6], Harb İşleri Mütevellisi[7] ve emîrler[8] gibi şahıslar da zaman zaman Dîvânü'l-Mezâlim'e başkanlık etmişlerdir.

Nâibu's-Saltana, sultandan sonra devletin üst dereceli lideriydi ve Dîvânü'l-Mezâlim yargılamaları da yapardı.[9] Nâibu's-Saltana bu yargılamaları sultanın vermiş olduğu izinle yapardı.

Hacib'in, Dîvânü'l-Mezâlim davaları araştırmalarında karar vermek gibi çeşitli birtakım üst yetkileri de bulunmaktaydı.[10] Vezir de sultan adına Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakmıştır.[11]

---

1 Muhammed b. el-Hüseyin b. Mahmud el-Kaşgarî, *Kitâbu Dîvânı Luğâti't-Türk*, 1333, Dâru'l-Hilâfeti'l-Ulyâ: Matbaa Âmire, C. I, s. 2; *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, TDK. Yayınları, Ankara 1986, C. I, s. 3.

2 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

3 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

4 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

5 Memlûklerde "vezir"in Dîvânü'l-Mezâlim'e bakması ile ilgili olarak sadece Makrîzî'de bir kayda rastladık. Onun dışında diğer kaynaklarda Memlûklerde vezirin Dîvânü'l-Mezâlim'e bakması ile ilgili bir malumâta rastlamadık. Bk. el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 125.

6 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53; Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 104.

7 Memlûklerde "Harb İşleri Mütevellisi"nin Dîvânü'l-Mezâlim'e bakması ile ilgili olarak sadece Makrîzî'de bir kayda rastladık. Onun dışında diğer kaynaklarda Memlûklerde "Harb İşleri Mütevellisi"nin Dîvânü'l-Mezâlim'e bakması ile ilgili bir malumâta rastlamadık. Bk. el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

8 el-Aynî, *Ikdu'l-Cumân*, C. V, s. 313.

9 Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 541.

10 Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 492.

11 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 125.

Memlûkler Dönemi'nde birtakım şehirlerin valileri yılın bazı günlerinde Dîvânü'l-Mezâlim yargılamasının yapıldığı duruşmalara da katılmışlardır.[12] Dîvânü'l-Mezâlim görevine valiler de bakardı.[13] Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına sultan başkanlık ettiğinde asli ve yardımcı görevlilerin hepsinin oturumda hazır olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sultanın haricinde tertip edilen toplantılarda bu görevlilerin tamamı olmayabilirdi.

Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına sultandan başka birinin başkanlık etmesi durumunda, Memlûk sultanının sorumluluğu altında Dîvânü'l-Mezâlim görevi için özel olarak görevlendirilmiş bir kurul bulunmaktaydı. Bu kurul, sultanın Dîvânü'l-Mezâlim'e başkan seçtiği kişiye ek olarak Dârü'l-Adl nâibi, dört mezhep kâdılkudâtları, Dîvânü'l-Mezalim Muvakkî Dârü'l-Adl ve devletin yüksek rütbeli liderleri olan emîrlerden oluşurdu.[14]

DİVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN YAPILDIĞI ŞEHİRLER

Başkent Kahire'de Dîvânü'l-Mezâlim

Devlet merkezinde Dîvânü'l-Mezâlim görevine sultan bizzat başkanlık ederdi. Sultan olmadığında ona vekâlet eden üst rütbeli devlet görevlileri bu işe bakardı. Memlûklerde en üst Dîvânü'l-Mezâlim Başkent Kahire'de bulunmaktaydı. Memlûk sultanları adaletin önemine binaen Kahire'de Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları yapmışlardır. Bu vesileyle devletin başkentinde daima halkın nabzını tutarak huzur ve asayişi temine çalışmışlardır.

Başkent Kahire'nin dışında devletin önemli merkezlerinde görülen davalar, gerekli görüldüğü durumlarda en üst Dîvânü'l-Mezâlim'in bulunduğu Kahire'ye havale edilebilirdi. Örneğin el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un ikinci saltanatı döneminde 705 (1306)[15] yılında Şam'dan Kahire'ye havale edilen bir Dîvânü'l-Mezâ-

[12] Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 503.

[13] Kavakçı, *Hisbe*, s. 8.

[14] Tyan, *Organisation Judiciaire*, s. 501.

[15] Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi* (Trc. Abdülkadir Şener), 1991, İstanbul, s. 521-522; Ferhat Koca "Takıyyüddin ibn Teymiyye", *D.İ.A.*, 1999, İstanbul, C. XX, s. 392. Ancak bu meseleyle ilgili olarak İbn Battûta 9

lim davası şöyledir: "Şam'da Hanbelî mezhebinin büyük fakihlerinden Takıyyüddin b. Teymiyye[16] bulunmaktaydı. İbn Teymiyye'nin bir defasında söylemiş olduğu bir sözü diğer fakihler onaylamadılar ve bu durumu da el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'a haber verdiler. Bu durumun akabinde Sultan Nâsır, İbn Teymiyye'nin Kahire'ye getirilmesini emretti. Kadılar ve fakihler sultanın meclisinde toplandılar. Şerefüddin el-Zevâvî el-Mâlikî sözü alarak 'Bu adam şöyle şöyle konuştu.' deyip İbn Teymiyye hakkında yapılan itirazları tek tek saydı. Bunlara ek olarak delilleri de kâdılkudâta sundu. Kâdılkudât, İbn Teymiyye'ye hakkında anlatılan bu iddialara karşı 'Ne diyorsun?' dedi. İbn Teymiyye ise 'Allah'tan başka ilah yoktur.' diye cevap verdi. Ardından kâdılkudât sorusunu tekrarlayınca İbn Teymiyye yine aynı cevabı verdi. Neticede kâdılkudâtın hükmü ve delillerin ışığında el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, İbn Teymiyye'nin hapse atılmasını emretti. Ardından İbn Teymiyye hapse atıldı ve yıllarca hapiste kaldı."[17]

Sefer Esnasında Dîvânü'l-Mezâlim

Memlûk sultanları sefer esnasında da Dîvânü'l-Mezâlim oturumları tertip ederek adaletin temini için çalışırlardı. Bu vesileyle de davalar tehir edilmeden hızlıca çözüme kavuşturulmuş olurdu.

Ramazan 726 (1326) yılı Perşembe günü Dımaşk eş-Şâm şehrine ulaştığını ifade etmektedir. Dımaşk'a gerçekleştirmiş olduğu bu tarihteki seyahatinde bu Dîvânü'l-Mezâlim davası hakkında malumat vermekteyse de toplantının tarihi hakkındaysa bir şey söylememektedir. İbn Battûta'nın bu rivayetlerinden hareketle Jorgan S. Nielsen, Dîvânü'l-Mezâlim toplantısının tarihini 726 (1326) olarak belirtir. Ancak İbn Battûta'nın toplantının tarihini belirtmediği de dikkate alınarak Nielsen'ın İbn Battûta'nın rivayet ettiği tarihi bu toplantının yapıldığı tarih olarak göstermesi uygun görülmemektedir. Kaynaklardan bu toplantının vuku bulduğu tarihin 706 (1326) yılı olduğu müşahede edilmektedir. Bk. İbn Battûta, *Rıhle*, s. 84, 95; Nielsen, *Mazâlim*, s. 151.

16 Takıyyüddin b. Teymiyye (1263-1328) Selefîlerin büyük âlimlerindendir. İbn Teymiyye hakkında daha geniş bilgi için bk. Ebu Zehra, *Fıkhî Mezhepler*, s. 509-570; Ferhat Koca v.d. "Takıyyüddin ibn Teymiyye", *D.İ.A.*, 1999, İstanbul, c. XX, s. 391-414.

17 İbn Battûta, *Rıhle*, s. 95. Ayrıca İbn Teymiyye hakkında cereyan eden bu meseleyi Muhammed Ebu Zehra daha farklı biçimde anlatmaktadır. Bk. Ebu Zehra, *Fıkhî Mezhepler*, s. 521.

Bunun neticesinde de adalet mekanizması canlı bir şekilde işlemeye devam etmiş olurdu.

Sultan ordusuyla sefer hâlinde olduğu zaman Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakardı. Sefere çıktığı zaman sultanın yanında kazaskerler de bulunurdu.[18] Ayrıca sultan sefer hâlindeyken kazaskerler gibi Dârü'l-Adl müftüleri de sultanın yanında olurdu.[19] Sultan bu görevliler aracılığı ile seferde Dîvânü'l-Mezâlim toplantısı tertip ederek davaları çözüme kavuştururdu. Sultan sefer esnasındayken cereyan eden davalara, kazaskerler bakıp hüküm verirdi.[20] Bu kazaskerlerin, yüksek rütbeli devlet memurları ile asker arasında ya da askerlerin kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlık ve problemleri tehir etmeden sefer esnasında sultanın huzurunda bu davalara baktıkları anlaşılmaktadır.

Dârü'l-Adl müftüleri de sefer esnasında askerlerin şer'î davalarıyla alakalı olarak fetva verirlerdi.[21] Sultanın sefer zamanında yaptığı Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına kazaskerler, Dârü'l-Adl müftüleri ve diğer bazı görevliler iştirak etmekteydi. Ayrıca sefer esnasında askerlerin sivil suç işlemesi nedeniyle sivil kadıların da Dîvânü'l-Mezâlim'e katıldığı anlaşılmaktadır. Bu gibi düzenlemelerin adaletin tesisi, adlî ve dinî meselelerle alakalı problemlere hızlıca bakılıp çözüme kavuşturulması noktasında oldukça gelişmiş uygulama örnekleri oldukları görülmektedir.

Diğer Şehirlerde Dîvânü'l-Mezâlim

Kahire'de Dîvânü'l-Mezâlim görevine bakıldığı gibi başkentin haricindeki şehirlerde de bu görev icra edilmekteydi. Şam, Halep, İskenderiye gibi büyük merkezlerde Dîvânü'l-Mezâlim oturumları tertip edilir ve adalet tesis edilmeye çalışılırdı. Genel olarak Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bu merkezlerde bulunan adalet saraylarında bakılıp çözüme kavuşturulurdu. Ancak bazı istisnai nedenlerden dolayı gerektiğinde bazı büyük davalar Başkent Kahire'deki Dîvâ-

[18] el-Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ*, C. IV, s. 36; Popper, *Egypt and Syria*, s. 100; Cl. Huart, *agm.*, C. VI, s. 522; İşpirli, *agm.*, C. XXV, s. 140; Üner, *Dinî ve Adlî Kurumlar*, s. 98.

[19] Tekindağ, *Berkuk*, s. 149.

[20] el-Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ*, C. XI, s. 204.

[21] el-Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ*, C. IV, s. 36; Tekindağ, *Berkuk*, s. 149.

4. BÖLÜM

MEMLÛKLERDE DÎVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN İŞLEYİŞİ

DİVÂNÜ'L-MEZÂLİM'İN TOPLANTI GÜNLERİ

Akıl, adalet ve ilim, faziletli yönetimin güzel hasletlerindendir. Yönetimde en asıl şey akıl olup devletler onunla yönetilir. Adaletle insanlar doğru yola getirilir ve devlet işleri onunla imar edilir. İlimle de sultan, doğruyla yanlışı birbirinden ayırdederek kararlarda ve hükümlerde emin olur.[1]

Dîvânü'l-Mezâlim toplantısı için haftada iki gün oturum düzenlenirdi.[2] Bu durum Memlûk sultanlarının âdeti hâline gelmişti. Memlûk sultanları selefleri olan Eyyubî sultanları gibi haftada iki defa Dârü'l-Adl'de oturup Dîvânü'l-Mezâlim'e bakarak halkın şikâyetlerini dinleyip iki hasım arasında hüküm verirlerdi.[3] Bahrî Memlûkler dönemi boyunca dilekçelerin haftada iki kez gerçekleşen Dîvânü'l-Mezâlim hizmeti esnasında Darü'l-Adl'de sunulması, bu idealin ve uygulamanın vücut bulmuş hâlidir.[4]

Bahrî Memlûkler Dönemi sultanları pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tertip ederlerdi. Buna karşın Burcî Memlûkler Dönemi'nde Berkuk kısa süreliğine pazar ve çarşamba günleri Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tertip ederken daha sonra bu günleri değiştirerek salı, cuma ve cumartesi günleri Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tertip etmiştir. Berkuk'tan itibaren diğer Burcî Memlûkler Dönemi sultanlarının da salı, cuma ve cumartesi günleri Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları tertip etme uygulmasını devam ettirmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Pazartesi ve Perşembe Günleri: Bahrî Memlûkler Dönemi'nde Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarını pazartesi ve perşembe günleri yapılırdı.[5] Sene boyunca pazartesi ve perşembe günleri Adliye Sarayı'nda oturmak bazı Memlûk sultanlarının âdeti olmuştu.[6] el-Melik

---

1 İbn Tiktakâ, *el-Fahrî*, s.17.

2 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 51.

3 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373.

4 Nielsen, *Mazâlim*, s. 135.

5 el-Ömerî, *Mesâlik el-Ebsâr*, s. 102; es-Suyûtî, *Hüsn el-Muhâdara*, C. II, s. 111.

6 el-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, C. IV, s. 45; el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

ez-Zâhir Rükneddin Baybars, Dârü'l-Adl binasını yaptırdıktan sonra Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarını her pazartesi ve perşembe günü tertip ederdi.[7] Baybars, Kahire kalesinde bulunan Dârü'l-Adl'de Ramazan ayı hariç pazartesi ve perşembe günleri şikâyetleri dinlemek amacıyla Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlerdi.[8] Aynı şekilde el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'da pazartesi ve perşembe günleri şikâyetçi olanların davalarına bakmak için Dîvânü'l-Mezâlîm oturumları düzenlerdi.[9] Muhammed b. Kalavun saltanatı boyunca bu uygulamayı devam ettirmişti.[10]

el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, Eyvan diye adlandırılan bir daire inşa ettirip haftada iki kez olmak üzere yani pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm'e bakardı.[11] Bu uygulamayı Makrizî, "Muhammed b. Kalavun, Eyvân'ı binâ ettirdiğinde, eskiden olduğu gibi bu iki günde yani pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm oturumları düzenlemeye devam etti." şeklinde ifade etmektedir.[12] Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Kalavun'dan önce de Memlûk sultanlarının pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm oturumları tertip ettikleri görülmektedir.

Muhammed b. Kalavun'dan sonra sultan olan evlatları da babalarının geleneğine bağlı kalarak pazartesi ve perşembe günleri Eyvân'da Dîvânü'l-Mezâlim oturumları düzenlediler. Bu düzenleme Berkuk'un sultanlığına kadar aynı şekilde devam etti. Sene boyunca Ramazan ayı hariç pazartesi ve perşembe günleri erkenden bu Eyvân'da Dîvânü'l-Mezâlim için oturum düzenlemek Muhammed b. Kalavun'un âdetiydi.[13] Muhammed b. Kalavun'un düzenlediği Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarına pazartesi günleri katılan sır kâtibi ve kadılar perşembe günleri yapılan oturumlaraysa katılmazlardı.[14] Netice itibariyle Bahrî Memlûkler Dönemi'ndeki sultanların pazartesi ve perşembe günleri Dîvânü'l-Mezâlîm toplantıları düzenledik-

7 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 45.

8 Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100.

9 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 48; İbn Battûta, *Rıhle*, s.45.

10 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 48.

11 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53; Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373.

12 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

13 el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 49, 53.

14 el-Ömerî, *Mesâlik el-Ebsâr*, s. 100-102; es-Suyûtî, *Hüsn el-Muhâdara*, C. II, s. 111.

leri müşahede edilmekte olup ramazan ayında ise oturum düzenlemedikleri görülmektedir.

Pazar ve Çarşamba Günleri: el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk 18 Ramazan 789 (2 Ekim 1387) yılında Kal'atü'l-Cebel'de bulunan "Istablü's-Sultânî" de Pazar günü Dîvânü'l-Mezâlim oturumu düzenledi. Sonra Berkuk pazar ve çarşamba günleri olmak üzere haftada iki kez Dîvânü'l-Mezâlim'e bakmaya devam etti. Berkuk bu oturumlarada güçlü güçsüz ayrımı yapmadan şikâyetçi olanların davalarına bakardı.[15] Daha sonradan Berkuk, Dîvânü'l-Mezâlim'e baktığı bu günleri değiştirdi.

1382 yılında tahta çıkan el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkuk, 789 (1387) yılında Istablü's-Sultânî'yi yaptırarak Dîvânü'l-Mezâlim oturumlarına burada bakmıştır. Ancak tahta çıkışından Istablü's-Sultânî'nin yapılışına kadar geçen sürede Berkuk'un oturumları nerede düzenlediğine dairse fazla malumat bulunmamaktadır. Berkuk'tan önce Muhammed b. Kalavun ve evlatları döneminde Dîvânü'l-Mezâlim'e Eyvânü'l-Kebîr'de bakıldığı dikkate alındığında Berkuk'un da bu oturumları Eyvânü'l-Kebîr'de düzenlediği düşünülmektedir.

Salı, Cuma ve Cumartesi Günleri: el-Melik ez-Zâhir Berkûk önceleri pazar ve çarşamba günleri Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bakarken daha sonraları bu günleri salı ve cumartesi olarak değiştirmiş ve üçüncü bir gün olarak da cuma günü ikindi sonrasını eklemişti.[16] Bu uygulama Berkuk'un ölümüne kadar salı, cumartesi ve cuma ikindi sonrası olarak aynı şekilde devam etti.[17]

Berkuk'un salı, cuma ve cumartesi Dîvânü'l-Mezâlim'e bakma uygulaması ondan sonra el-Melik en-Nâsır Ferec ve el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî döneminde de aynı şekilde devam etti.[18] Bu uygulama aynı şekilde Burcî Memlûklerin sonuna kadar da Berkuk dönemindeki şekliyle devam etti.[19] Görüldüğü üzere Burcî

[15] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53; İbn Tağribirdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, C. XII, s. 8; Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373.

[16] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53; Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373-374.

[17] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

[18] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 53.

[19] Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373.

Memlûkler döneminde kısa süreliğine pazar ve çarşamba günleri Dîvânü'l-Mezâlim'e bakılmış ancak onun ardından salı, cuma ve cumartesi günleri olmak üzere haftada üç gün Dîvânü'l-Mezâlim davalarına bakılmıştır.

Dîvânü'l-Mezâlimin Toplantı Zamanları

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde sultanların yıl içerisinde pazartesi ve perşembe günleri, Burcî Memlûkler Dönemi'ndeyse önce bir süreliğine pazar ve çarşamba ardından salı, cuma ve cumartesi günleri Dîvânü'l-Mezâlim toplantısı düzenledikleri hakkında bilgi verilmişti. Şimdiyse sultanların tertip etmiş oldukları bu oturumları günün hangi vakitlerinde yaptıkları hususu ele alınacak.

Biz, Memlûk sultanlarının Kahire'de Adliye Sarayı'nda düzenli olarak tertip etmiş oldukları Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarının genel olarak hangi vakitlerde yapıldığı üzerinde duracağız.

Seher Vakti: Baybars döneminden Burcî Memlûklere kadar geçen süreç içerisinde Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları pazartesi ve perşembe günleri günün çok erken vakitlerinde yapılmaktaydı. Biz kaynakların verdiği bilgilere dayanarak Bahrî Memlûkler Dönemi'ndeki Dîvânü'l-Mezâlim toplantı saatinin gecenin son altıda birlik bölümü ve sabah namazı vaktinin öncesinde başladığı kanaatindeyiz. Makrîzî'nin verdiği bir bilgi bizim bu fikrimizi teyit etmektedir. Buna göre Muhammed b. Kalavun ve evlatları döneminde her hafta pazartesi ve ve perşembe günleri Eyvân'da seher vakti mum ışığında Dîvânü'l-Mezâlim toplantıları yapılmakta olup bu uygulama Berkuk'un sultanlığına kadar aynı şekilde devam etmiştir.[20] Bu dönemde Dîvânü'l-Mezâlim'e bakan sultanların düzenli olarak tertip etmiş oldukları oturumlar için gün doğmadan, sabahın çok erken saatlerini tercih ederek şikâyetleri dinleyip çözüme kavuşturduklarını anlaşılmaktadır. Zaten mum ışığının mekânın aydınlatılması için kullanılması da bu duruma işaret etmektedir.

el-Melik ez-Zâhir Baybars, ramazan ayları hariç pazartesi ve perşembe günleri sabah saatlerinde Dârü'l-Adl'de düzenlenen Dîvânü'l-Mezâlim toplantılarına katılarak şikâyetleri dinlerdi.[21] Aynı

[20] el-Makrîzî, *el-Hıtat*, C. III, s. 49, 53-54.

[21] Tabâtabâî, *Dîvân-ı Mezâlim*, s. 100.

KAYNAKLAR

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd (1986). *el-Lü'lü'ü ve el-Mercân*, Beyrut.

Abd el-Mün'im, Hamdi (1983). *Dîvânü'l-Mezâlim -Ortaya Çıkışı, Gelişimi, İhtisas Alanları, Modern Yargı Sistemleriyle Karşılaştırması-*, Dâr eş-Şurûk.

İbn Abdüzzâhir (1976). el-Kâdî Muhyiddin, *el-Ravz el-Zâhir fî Sîret el-Melik el-Zâhir*, Tah. Abdülaziz el-Huveytır, Riyad.

Afsaruddin, Asma (2014). *İlk Müslümanlar-Tarih ve Bellek* (Çev. Deniz Kaynak), İstanbul: Tutikitap.

Akyüz, Vecdi (1995). İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim-Divan-ı Mezalim, İstanbul.

_____ (2002). "Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu", *Türkler Ansiklopedisi*, C. V, Ankara.

Altınok, Baki Yaşa (2003). "Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi ve Türkmenler" *Öyküleriyle Kırşehir Türkülerü, Destanları, Ağıtları*, Ankara: OBA Yayıncılık.

Arendonk, C. Van, "İbn Hacerü'l-Askalânî", İslâm Ansiklopedisi (MEB), İstanbul, C. V/II.

el-Arînî, es-Seyyid el-Bâz, *el-Memâlîk*, Beyrut.

Arnold, T.W. (1987). "Halife", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. 5/1, İstanbul.

Âşûr, Saîd Abd el-Fettâh (1976). *el-'Asr el-Memâlîkî fî Mısr ve eş-Şâm*, Kahire.

Atalay, Besim (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 4 Cilt, Ankara: TDK. Yayınları.

Atar, Fahreddin (1999). *İslâm Adliye Teşkilâtı- Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara: D.İ.B. Yayınları.

_____ (2001). "Kadı", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C.XXIV.

_____ (2003). "Mahkeme", İslâm Ansiklopedisi (DİA),Ankara, c.27, s.340;

Ayalon, David (2015). *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, Ankara.

Ayaz, Fatih Yahya (2008). *Türk Memlükler Döneminde Saray Ağalığı-Üstâdarlık (1250-1382),* İstanbul.

_____ (2009). *Memlükler Döneminde Vezirlik* 1250-1517, İstanbul.

_____ (2015). *Memlükler (1250-1517)*, 2015, İstanbul.

Aybek ed-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah (1961). *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer/ ed-Durre el-Mudiyye fî Ahbâr ed-Devle el-Fâtımiyye*, Tah. Selâh ed-Dîn el-Muneccid, C. VI, Kahire.

Aykut A.Sait (1999). "İbn Battûta", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul.

el-Aynî, Bedreddin Mahmud (2010). *Ikdu'l-Cumân fî Tarihi Ehli'z-Zaman,* Tah. Mahmud Rezzak Mahmûd, C. 1, Tah Muhammed Muhammed Emîn, C. 2,3,4., Kahire.

el-Bağdâdî, Ebî Bekir Ahmed bin Ali el-Hatîb (1997). *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-Selâm*, Tah: Mustafa Abd el-Kâdir Atâ, Beyrut.

İbn Bahadır el-Mü'mini el-Şâfi'î, *Kitâb Mecmû fî et-Tevârih, Vekâyi' et-Türkmân* Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüpanesi, nr.3057.

el-Baklî, Muhammed Kandîl (1983). *et-Ta'rîf bi Mustalahât Subh el-'Aşâ*, Mısır.

İbn Battûta (1992). *Rıhle İbn Battûta, 1992, Beyrut: Dâr Sâdır*.

Bel, Alfred (1987). "İbn Haldun", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, c.5-II, s.743-744.

Bilmen, Ömer Nasuhi(1985). *"Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye" Kamusu*, C. 8, İstanbul.

Bosworth, C.E. (1980). *İslâm Devletleri Tarihi- Kronoloji ve Soykütüğü elkitabı*, Çev. E.Merçil-M.İpşirli, İstanbul: Oğuz Yayınevi.

Brockelman,C., "Ebülmahâsin", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. IV.

_____ "Makrîzî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. VII.

_____ "Ebülfidâ", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. IV.

el-Cevherî İsmail b. Hammâd (1990). *es-Sıhâh Tâc el-Luğa ve Sıhâh el-Arabiyye*, Tah. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut.

Çetin, Altan (2007). *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, İstanbul: ErenYayıncılık.

_____(2009). *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara: TTK. Yayınevi 2009.

Çoşkun, Burak - Günaydın, Hamza, "Ombudsmanlığın Kökeni Meselesi Bağlamında Türk-İslâm Devlet Geleneğinde Şikâyet Hakkının Kurumsal Tekâmülü", *Ombudsman Akademik Dergisi-Journal of-Turkish Ombudsman Institution*.

Çubukçu, Asri (1994). "Devâtdâr", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 9.

Dehmân, Muhammed Ahmed (1986). *el-Irak beyne el-Memâlik ve el-Osmâniyyîn el-Etrâk ma'a Rıhle Emîr Yeşbek min Mehdî ed-Devâdâr İbn Ecâ*, Dımaşk.

_____ (1990). *Mu'cem el-Elfâz et-Târihiyye fî el-Asr el-Memlûkîn*, Dımaşk.

Dilâçar A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: TTK. Basımevi.

Dilçin, Dehri (1957) *Arap Alfabesine Göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara; TTK. Basımevi.

Doğan, Kadir Caner (2016). "Türkiye Ombudsmanı: Yapısal Kurumsal Ve İşlevsel Yönleri", *The Journal of International Scientific Researches-Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* C. I, S. 1, s. 42.

Dozy, Reynhart (1991). *Tekmile el-Meâcim el-Arabiyye*, Arapça Tercüme: Muhammed Selîm en-Neîmî, Dâru'ş-Şuûn es-Sekâfiyye el-Âmme, Bağdat, c.7.

Durant, Will, *İslâm Medeniyeti,* Çev. Orhan Bahaeddin.

Ebû Şâme, Şihâbeddin Ebî Muhammed Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim (1287). *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, Kahire: Matbaa Vâdî en-Nîl.

Ebu Ya'lâ Muhammed bin el-Hüseyin el-Ferrâ (2000). *el-Ahkâm es-Sultâniyye*, Nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

Ebû Yûsuf (1982). *Kitâbü'l-Harâc* (Trc. Müderris-zâde Muhammed Atâ'ullah Efendi), Sad. İsmail Karakaya, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ebu Zehra, Muhammed (1991). *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi* (Trc. Abdülkadir Şener), İstanbul.

Ebû Zeyd, Sihâm Mustafa (1986). *el-Hisbe fî Mısr el-İslâmiyye min el-Feth el-Arabî ilâ Nihâye el-Asr el-Memlûkî*, Mısır, s. 87.

Ebu'l-Fidâ, 'İmâd ed-Din İsmail b. Ali (1286). *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, 4. Cilt, Kahire.

İbn Ecâ, Muhammed b. Mahmud et-Türkî, *Kitâb Mecmû fî et-Tevârih, Kitâb fî Târih Yeşbek ez-Zâhirî*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüpanesi, nr. 3057.

_____ (2018) *İbn Ecâ Seyahatnâmesi-Bir Türk Seyyahın Kaleminden*, Trc. Mehmet Şeker, , İstanbul.

Enverî, Hasan (1390). *Sohen-i Enverî (Ferheng-i Feşorde-i Sohen)*, İntişarât-ı İlmî, Tahran, C. I.

Erdem, İlhan (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Erol, Burak Gani (2012). *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, GÜ), Ankara.

İbn el-Esîr (1987). *İslâm Tarihi* (Trc. Ahmet Ağırakça), C. XII, İstanbul.

İbn el-Esîr, Ebû el-Hasan Ali b. Ebî el-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abd el-Kerîm b. Abd el-Vâhid eş-Şeybânî el-Cezerî (1987/2003). *el-Kâmil fî et-Târih*, c.X+I, Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

Fuess, Albrecht (2009). "Zulm by Mazâlim? The Political Implications Of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", *Memlûk Studies Reviev (MEDOC)*, Chicago, C. XIII (1).

Genç, Reşat (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: T.T.K. Basımevi.

Gökalp, Ziya (1975). Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul.

Güler, Ayşe (2014). *Memlûk Dulkadiroğulları Münâsebetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, GÜ), Ankara.

Günaltay, M. Şemseddin (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, İstanbul.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbeddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali (1969). *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-'Omr*, Tah. Hasan Habeşî, C. IV, Kahire.

_____ (1993). *ed-Dürer el-Kâmine fî A'yân el-Mâe es-Sâmine*, C. IV, Beyrut.

İbn Haldûn, Abd er-Rahman (2004). *Mukaddime İbn Haldûn*, Tah. Hâmid Ahmed et-Tâhir, Kahire: Dâru'l-Fecr Lilturâs.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyât el-A'yân ve Enbâü Ebnâ' ez-Zamân*, Tah. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâr Sâdır.

Hamidullah, Muhammed (2003). *İslâm Peygamberi-Hayatı ve Faaliyeti* (Çev. Salih Tuğ), Ankara.

Hammâd, Ali (1430-1431). *Adl Müzekkira Vilâyetü'l-Mezâlim*, Suudi Arabistan.

Hasan Ahmed Mahmud, *el-Kindî el-Müerrih Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-Mısrî ve Kitâbuhu el-Vulât ve el-Kudât*, Kahire.

Hasan İbrahim Hasan (1964). *Târîh el-İslâm es-Siyâsî ve ed-Dînî ve es-Sekâfî ve el-İctimâî*, Mısır.

Hasbâk, Cafer Hüseyin (1974). *Mecelletu'l-Cemiyyeti't-Târihiyye*, Bağdat, S. 3.

Hınz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri* (Çev. Acar Sevim), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Hitti, Ph. K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul.

Huart, Clément (t.y.). *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi* (Çev. Cemal Sezgin), Ankara.

_____ (1977) "Kazasker", *İslâm Ansiklopedisi* (*MEB*), İstanbul, c.6, s.522.

Humphreys, R. Stephen (2004). *İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, İstanbul.

İşpirli, Mehmet (2002). "Kazasker", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 25, Ankara.

İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed (1960). *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, Kahire: Matâbi' eş-Şa'b.

Kafalı, Mustafa (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kafesoğlu, İbrahim (1964). "Nizâm-ül-Mülk", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. 9, İstanbul.

_____ (1977). "Kalkaşandî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. 6, İstanbul.

_____ (1987). "İbn Battûta", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. V/I, İstanbul.

_____ (2004). *Türk Millî Kültürü,* İstanbul.

el-Kalkaşandî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. 'Ali (1914-1922). *Subh el-'Aşâ fî Sınâ'at el-İnşâ*, 16. Cilt, Kâhire.

Kanar, Mehmet (2008). *Farsça-Türkçe Sözlük,* Say Yayınları, İstanbul.

Kandemîr, M. Yaşar (1999). "İbn Hacer el-Askalânî", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 19.

Karahan, Abdülkadir (1979). "Süyûtî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. XI, İstanbul.

el-Kaşgarî, Muhammed b. el-Hüseyin b. Mahmud (1333-1335). *Kitâbu Dîvânı Lugâti't-Türk*, C. 3, Dâru'l-Hilâfeti'l-Ulyâ: Matbaa Âmire.

Kavakçı, Yusuf Ziya (1975). *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara: Baylan Matbaası.

Kayaoğlu, İsmet (1985). *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara: AÜ Basımevi.

Kazıcı, Ziya (1996). *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

_____ (2011). *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul.

İbn Kennân, Muhammed b. Îsâ (1991). *Hadâik el-Yasemîn fî Zikr Kavânîn el-Hülafâ ve es-Salâtîn* (Tah. Abbâs Sabbâğ), Beyrut.

İbn el-Kesîr (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye-Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, C. XIV+I İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn el-Kesîr (1997-1999). İmâdeddin Ebî el-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve en-Nihâye*, Tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, C. XX+I, Mısır.

el-Kettânî, Muhammed Abdulhay (2012). *Nizâmü'l Hükûmeti'n-Nebeviyye-et-Terâtibü'l-İdâriyye*, 2. Cilt, Kahire.

Kitâb Mecmû fî et-Tevârih, Târih-u Teymûrlenk li İbn Hacer, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüpanesi, nr. 3057.

_____ (2018) *Timurlenk Tarihi- Mecmû'a fî't-Tevârîh'e Göre*, Çev. Mehmet Şeker, Ankara.

el-Kindî, Ebî Ömer Muhammed b. Yûsuf (1908). *Kitâb el-Vülât ve Kitâb el-Kudât*. Tsh. Rhuvon Guest, Beyrut: Matbaa el-Âbâ;

Koca, Ferhat; Özervarlı M. Sait; Kara, Mustafa (1999). "Takıyyüddin ibn Teymiyye", *İslâm Ansiklopedisi (D.İ.A.)*, İstanbul, C. XX.

Koca, Salim (2010). *Türk Kültürünün Temelleri-2*, Ankara.

_____ (2011). "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri" *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

_____ (Aralık 2016). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Yıl: V, S. 5.

Kopraman, Kâzım Yaşar (1971). *el-Aynî'nin Ikdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar*, (Basılmamış Doktora Tezi, DTCF), Ankara (2005). "Memlûklerde İnsanî değerler ve Hukuka Saygı", *Makaleler*, Haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin, Ankara: Berikan Yayınevi.

_____ (1989). *Mısır Memlükleri Tarihi: Sultan el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Ankara.

_____ (1992). "Barsbay", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. V, İstanbul.

_____ (1992). " Mısır Memlûkleri", *D.G.B.İ.T.*, C. VI, İstanbul.

Köprülü, Fuat (2002). "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, C. V.

Kratchkowsky, Ign. (1964). "Nüveyrî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. IX.

Kuzgun, Şaban (1985). *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara.

Quatremére, *Histoire des Sultans Mamlouks de l'Egypte-Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi* (Ter. Ali Şevket), Ankara, TTK Kütüphanesi Tercüme Daktilo Metin.

Lewis, Bernard (1997). "Mısır ve Suriye Fatimî Hilâfetinin Sonuna Kadar", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Çev: Hamdi Aktaş, İstanbul: Kitabevi.

_____(2000). *Tarihte Araplar* (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Anka Yayınları.

Little, Donald Presgrave (1970). *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Franz Steiner Verlag GMBH-, Wiesbaden.

Macdonald, B.D. (1977) "Kazâ" *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. VI, İstanbul.

el-Makdisî, el-Allâme Merî' el-Keremî el-Hanbelî Merî' bin Yusuf el-Kerumî (2012). *Nüzhetü'n-Nâzirîn fî Târih min Veliyy Mısra min Hülefâ ve es-Selâtîn*, Tah: Abdullah Muhammed el-Kenderî, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdîr.

Makdisi, George (2012). *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim-İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, (Tercüme ve İnceleme: Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu), İstanbul, s.39.

el-Makrîzî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. 'Ali (1998). *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr*, (Tah. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî), Kâhire: Mektebe Medbûlâ;

_____ (1997). *Kitâb es-Sulûk li Ma'rifet Duvel el-Mulûk*,(Tah. Muhammed 'Abd el-Kâdir Atâ), Beyrut; Dâr el-Kütüb el-İlmiyye.

el-Mansûrî, Baybars (2016). *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, Ankara: TTK Yayınevi.

İbn Manzûr, *Lisân el-Arab*, Tah. Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasb Allâh-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, C. VI, Kahire: Dâr el-Maârif.

Margohouth, D. S. (1979). "Baybars el-Mansûrî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul.

el-Maverdî, Ebî el-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb (1989). *Kitâb el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve el-Vilâyet ed-Dîniyye*, Tah. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Mektebe Dâr İbn Kuteybe.

_____ (1994). *el-Ahkâmü's-Sultaniye- İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku* (Çev. Ali Şafak), İstanbul.

el-Mavsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd (2015). *Kitâb el-İhtiyâr li'Ta'lîl el-Muhtâr*, Beyrut.

el-Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali (1973). *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut: Dâr el-Fikr.

Mez, Adam (2000), *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti-İslâm'ın Rönesansı*, Çev. Salih Şaban, İstanbul.

Mu'cem el-Vasît (2008). Kâhire.

el-Mûminî, Ahmed Saîd (1991). *Kazâü'l-Mezâlim-el-Kazâü'l-İdâriyyi el-İslâmiyyi*, Amman.

Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

el-Müncid fî el-Luğa, 2008, Beyrut: Dâr el-Maşrık.

Müneccim Paşa Târihî Tercemesi (t.y.), C. II.

Mütercim Âsım Efendi (2014). *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 6 Cilt, İstanbul.

Németh, Gyula (1982). *Attila ve Hunları* (Trc. Şerif Baştav), Ankara.

Nielsen, Jorgen S. (1985). *Secular Justice in an Islamic State: Mazâlim under the Bahrî Mamlûks, 662/1264-789/1387*, Leiden.

Nizâmü'l-Mülk (1999). *Siyâset-nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara.

en-Nuveyrî, Şehâbüddîn Ahmed bin 'Abd el-Vahhâb (2004). *Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edeb*, (Tah. Necîb Mustafa Fevvâz ve Hikmet Keşlî Fevvâz), 33 Cilt, Beyrut.

el-Ömerî, İbn Fazlullah Şihâbüddin Ebî el-Abbâs Ahmed b. Yahya (1312). *et-Ta'rîf bi el'Mustalah eş-Şerîf,* Mısır: Matbaa el-Âsıme.

el-Ömerî, İbn Fazlullah Şihâbüddin Ebî el-Abbâs Ahmed b. Yahya (1986). *Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr Devle el-Memâlik el-Ûlâ*, Tah. Dorothea Krawulsky, Beyrut: el-Merkez el-İslâmî li'l-Buhûs.

Özbek, Süleyman (1988), *el-Melikü'z-Zâhir Rükne'd-Din Baybars el-Bundukdârî (? - 1277)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

_____ (1994). "el-Melikü'z-Zâhir Rüknü'd-din Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dini Siyaseti", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX, İzmir.

Özen, Şükrü (2001). "Kâdılkudât", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 24. İstanbul.

Popper, William (1955). *Egypt and Syria under the Circassian Sultans-1382-1468 A.D.-Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt*, Berkeley-Los Angeles.

Reşîdü'd-Dîn Fazlullah (2010). *Cami'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti* (Trc. Erkan Göksu), H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (2001). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Tah. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebe el-Hâncî.

Salih, Subhi (1999). *İslam Kurumları* (Trc. İbrahim Sarmış), Ankara.

es-Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed (2014). *Asru'd-Devleti'z-Zengiyye*, el-Mansûra: Mektebe Feyyâz.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat,* İstanbul.

Sobernheim, M., "İbn İyâs", *İslâm Ansiklopedisi (MEB),* C. 5/2, İstanbul.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (2007), *Hüsn el-Muhâdara fî Ahbâr Mısr ve el-Kâhire*, Kahire.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (1952). *Tarîh el-Hulefâ*, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır.

Şeşen, Ramazan (1983). *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul.

_____ (1992). "Eyyubîler", *D.G.B.İ.T.* ,C. 6.

_____ (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul.

_____ (2009). *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İstanbul.

_____ (2012). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tabâtabâî, Hüseyin Müderrisî (1365). *"Dîvân-ı Mezâlim",* Ferheng-i Îrân-zemîn, XXVII, Tahran.

et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb Matir el Lahmi eş-Şâmî Ebu'l Kasım (t.y.). *el Mu'cemü'l Kebir*, Tah. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd, t.y. , C. XIV.

Tafur, Pero (2016). *Pero Tafur Seyahatnamesi* (Çev. Hakan Kılınç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

TDK,GüncelTürkçeSözlük,.http://www.tdk.gov.tr/index.

İbn Tağribirdî, Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf (1984-1993). *el-Menhelü's-Sâfî ve el-Müstevfî ba'de el-Vâfî*, Tah. Muhammed Muhammed Emin, Kahire.

İbn Tağribirdî, Cemaleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf (1992). *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, C. XVI, Beyrut.

Taneri, Aydın (1997). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul.

_____ (1997). "Hârizmşahlar" *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, İstanbul, C. XVI.

Taşağıl, Ahmet (1998). "Hazarlar" *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, İstanbul, C. XVII.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin (1961). *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abd el-Halîm (t.y.). *el-Hisbe fî 'l-İslâm ev Vazîfetü'l-Hukûmeti'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbn Tiktakâ, Muhammed bin Ali bin Tabâtabâ (1998). *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniye ve'd-Düveli'l-İslâmiye*, Beyrut: Dâr Sâdır;

Togan, A.Zeki Velidi (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul.

_____ (1987). "Hazarlar" *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. V/I.

Tomar, Cengiz "Şecerüddür" *İslâm Ansiklopedisi (D.İ.A)*, c.XXXVIII, .

Turan, Osman (1998). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. II, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tyan, Emile (1960). *Histoire de L'organisation Judiciaire en Pays D'islam,* Leiden.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara.

Üçok, Bahriye (1979). "Şecer-üd-Dürr", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, C. XI, İstanbul.

Üner, Mehmet Orhan (1978). *Memlûklular'da Dinî ve Adlî Kurumlar* (Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi), Erzurum.

Yalçın, M. Fatih (Mayıs 2013). "Bahrî Memlükler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382)", *International Journal of Social Science*, , C. VI, S. 5.

Yaltkaya, M. Şerefüddin (2000). *Baybars Tarihi-Al-Melik-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Ankara: T.T.K Basımevi.

Yazılıtaş, Nihat (2009). *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, Ankara.

Yeniçeri, Celal (2004). "Mezâlim", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, c.29, s.517.

Yıldırımer, Şahban (2007). *İslam Hukukunda İdarenin Yargı Denetimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, s.41.

Yiğit, Fatma Akkuş (2011). *Memlûkler Döneminde Çukurova*, (Basılmamış Doktora Tezi, GÜ), Ankara.

Yiğit, İsmail (2004). "Memlükler", *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 29, Ankara.

Yusuf Has Hâcib (2003). *Kutadgu Bilig* (Trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: TTK. Basımevi.

Yüzbekî, Tevfîk Sultân (1988), *Dirâse fî en-Nuzum el-Arabiyye ve el-İslâmiyye*, Bağdat.

ez-Zâhî, Muhammed (2014). *Vilâyetü'l-Mezâlim fî'l-İslâm/et-Tenzîr ve'l-Mumârese*, Beyrut.

ez-Zâhirî, Halil b. Şâhin (1894). *Kitâb Zubde Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* (Tah. Paul Ravaisse), Paris.

Zambaur, E.V. (1987). "Hisbe", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul, C. V/II.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (2000). *Tâc el-'Ârûs min Cevâhir el-Kâmûs,* Tah. İbrahim et-Terzî, C. 35, Kuveyt.

Zeydan, Corci (1328). *Medeniyyet-i İslâmiyye Târihî* (Trc., Zeki Meğamız), 5 Cilt, Derseâdet.

Ziyâde, Muhammed Mustafa (1949). *el-Müerrihûn fî Mısr fî el-Karn el-Hâmis Aşr el-Mîlâdî (el-Karn et-Tâsi' el-Hicrî)*, Kahire.

Dizin

Abbasîler 54, 61, 75, 97, 172, 208
Abdurrahman b. Mûsâ 62
Abdülmelik b. Mervan 60, 172
Ahmed b. Tolun 63-65
Akkoyunlular 78, 92
Ali Bey 53
Alp İlteber 68
Altınorda Devleti 77-78
Atabekü'l-Asâkir 182
Attila 68, 259, 275
Aybek 27, 37, 47-48, 54, 75, 125-127, 129, 156, 171, 177-178, 180, 228, 232, 286
Aybek ed-Devâdârî 28, 108, 269
Bağdat 24, 36, 43, 55, 74, 81, 85, 89, 96, 101, 109-110, 117, 217, 270, 271, 277
Bahrî Memlûkler 5, 10, 27, 41, 46, 48, 52, 125, 149, 168, 172-173, 181, 210, 223-224, 226-227, 238, 240
Baybars 7, 10, 19-20, 25-27, 45, 49-51, 54, 125-142, 145, 149, 154-156, 167, 172, 180, 185-186, 188, 190-192, 208-210, 214, 218, 224, 226-230, 232-234, 238, 241, 251-253, 258, 265, 274-277, 286, 287, 288, 289, 290
Baybars el-Çeşnigîr 51
Baybars el-Mansûrî 26, 27, 274
Bedreddin Sülemiş 51, 142-143
Bedru'l-Cemâlî 66-67
Berkuk 10, 20, 44, 51-52, 88, 96, 146, 149-153, 155-156, 162, 167-168, 175, 177, 183-184, 187, 190, 193-198, 200-201, 205, 213, 218, 223-227, 234, 236-239, 248, 250, 254, 276, 297-298
Beytü'l-Mâl Vekili 9, 11, 92-93, 203-204, 231, 242, 247, 267
Bizans 55, 68
Böğü Han 68
Burcî Memlûkler 10, 45-46, 52, 146, 149, 153, 155, 208, 223, 225-226, 236, 238-239, 248, 250
Büveyhîler 53, 63
Celâleddin Harezmşah 73
Cemedâr 11, 213-214, 241-242
Cevher 66

Çağatay Hanlığı 77-78, 272
Çukurova 45, 53, 277
Dâdgâh 74
Dârü'l-Adl 11, 26, 74-77, 85, 125-130, 134, 136, 138, 142-148, 150, 153, 156, 160, 162-165, 168, 174-175, 179-180, 182-184, 193-194, 198, 200, 204-207, 212, 215-216, 218-219, 223-224, 226, 228-234, 236-240, 247, 252-253, 255, 265, 283, 286, 292-293, 295
Dârü'l-Adl müftüleri 85, 162, 204
Dârü'l-Adl Müftüleri 11, 194, 204-205
Dârü'l-Amme 74
Delhi 78
devâdâr 208
Devâdâr 11, 39, 151, 208-209, 241-242, 248, 254, 261, 270
dîvân 22, 60, 78, 93, 98-100, 171, 178, 241-242, 258, 260, 263, 294
Dîvân 17, 20, 28-30, 44-45, 55, 60-68, 71, 74-75, 77-78, 92-94, 98-100, 108-109, 112-113, 125-127, 152, 159, 170-171, 207, 209, 224-229, 234-236, 268, 276, 296, 298
Dîvân-ı Adâlet 78
Dîvân-ı Hümâyun 78
Dîvânü'l-Mezâlim 5, 9-10, 12-14, 17, 21, 23, 26, 30-31, 34, 38, 41-43, 45, 52, 54-67, 69-76, 78, 84-85, 94, 98, 101-121, 125-130, 134-138, 142-156, 159-171, 173-175, 177-178, 181-

187, 190-192, 194, 196-200, 202-205, 207, 209-219, 223-229,231-232, 234-260, 262-268, 286-287, 289, 293-295, 297, 299
Dulkadir Beyliği 52-53
Ebu Câfer 63
Ebu Hanife 40, 61, 88-89
Ebu'l-Fadl Cafer 65
Ebu'l-Fidâ 27, 50, 270
Ebu'l-Misk Kâfûr 64
Ebu Şâme 25
Ebu Ya'lâ 17, 24, 55-57, 59, 94, 99-100, 102, 105, 107-108, 110-111, 115-116, 166, 270
Ebû Yûsuf 20, 40, 86, 89, 270
ed-Dekke 237, 239-240
el-Aynî 17, 26, 29, 32-33, 35, 44, 144, 153, 159, 182-183, 269, 273, 298
el-Kâhir Billah 62
el-Kalkaşandî 18, 22, 37, 46, 67, 84, 88, 90-96, 102, 108, 125, 130, 132-138, 162, 166, 169-174, 177-180, 182, 184-186, 188-200, 203-216, 223, 232, 240-241, 245, 251, 255, 257-258, 260, 272, 289
el-Kettânî 18, 43, 56, 58-60, 81, 83, 89, 273
el-Kindî 25, 84, 112, 271, 273
el-Makdisî 19, 26, 51, 77, 131, 133, 138, 141-142, 146, 155, 163, 274
el-Makrîzî 19, 30-31, 46, 48-49, 51-52, 57, 60-61, 63-67, 75-77, 90, 95, 100, 102, 107-108, 125-139, 142-153, 159, 164, 166-169, 171-178, 181, 183-186, 190-192, 194, 199-200, 203, 205, 209-219, 223-230, 233-239, 241-243, 246, 251-255, 257-258, 260, 274, 287, 297-298
el-Mâverdî 23
el-Mes'udî 41, 69, 274
el-Muiz Lidinillâh 65
el-Ömerî 19, 21-22, 38, 93, 94-95, 146, 170, 172, 174, 178-180, 182, 186, 188, 195, 203, 209-210, 212-214, 223-224, 240-241, 251, 257, 275
Emevîler 61, 172, 176
Emîr-i Ahûr 182
Emîr-i Alem 182
Emîr-i Aşere 182
Emîr-i Cândâr 11, 212-213
Emîr-i Meclis 182
Emîr'i Mie 182
Emîr-i Silâh 182, 212
Emîr-i Tablhâne 182
emîrler 33, 48, 51, 147-148, 159, 167, 171, 173, 182-183, 213, 241, 253, 256, 259, 260, 264, 298
Endülüs 29, 62, 88, 90
en-Nuveyrî 19, 24, 27-28, 55-57, 60, 74, 94, 100, 105, 107, 110-111, 115-116, 132, 134-138, 166, 184-185, 190-192, 275
es-Saîd Berke 50, 142-143, 234
es-Suyûtî 19, 34, 87, 128, 132-134, 174, 178, 182, 185-186, 191-192, 210, 212-214, 223-224, 241, 251, 257, 276
Eyvân 11, 142-144, 146-148, 150-151, 153, 156, 169-171, 198, 211, 216, 224, 226-227, 230-238, 240, 242-243, 245
Eyvânü'l-Kebîr 225, 227, 233-236, 238-240
Eyyûbîler 76-77
Fas 67
Fâtımîler 66, 97, 131, 208, 210, 215, 218
Ferec 52, 66, 151-152, 225, 227, 237, 239
Gazneliler 71
Gazze 49, 163, 189
Gıyâseddin Keyhüsrev 74, 273
Göktürkler 68
Hâcibü'l-Hüccab 172, 174
Hâdî 61, 89-90
Halep 49, 75, 162-163, 165, 188-190, 191-

197, 199-200, 204-207, 231
halife 50, 61-62, 66, 85-88, 109-120, 172, 230, 250-251
Halil b. Şahin 22
Harezmşahlar 73, 91
Harun Reşid 40, 86, 89
Hâsekiler 11, 214, 232
Hatîb el-Bağdâdî 36, 88
Hazarlar 69, 276-277
Hicaz 46, 99, 190
Hilfü'l-Fudûl 55
Hindistan 78
Hisbe Nâzırı 9, 94, 241-242
Hişam b. Abhülmelik 61
Horasan 61, 90
Humâraveyh 64
Hunlar 68
Hz. Ali 57-59
Hz. Ömer 58-59, 83-84, 91, 96, 99, 148, 184, 294
Hz. Peygamber 43, 55, 56-60, 83, 85-86, 91, 96-97, 99, 204, 256, 260-261
Ihşidîler 64-65
Istablü's-Sultânî 11, 156, 225, 236-237, 239-240, 254
İbn Abdüzzâhir 17, 26, 127, 129-130, 229, 268, 287
İbn Bahadır 32, 35, 153, 269
İbn Battûta 17, 38-39, 77-78, 143-144, 160-161, 165, 184, 187, 207-208, 224, 247-248, 254, 269, 272, 290-291, 300
İbn Ecâ 5, 18, 39, 260, 270
İbn el-Esîr 27, 36, 271
İbn el-Kesir 29
İbn Fadlan 39, 69, 276
İbn Hacer el-Askalânî 26, 32, 35, 37, 39, 152-153, 185, 271-272, 298
İbn Haldûn 18, 21, 29-30, 46, 86, 95, 99-100, 102-103, 107, 110, 166-167, 170, 172-173, 176-177, 203, 209, 271
İbn Hallikân 18, 41-42, 50, 190, 271
İbn İyas 34, 156
İbn Tağribirdî 20, 32-33, 37, 46-48, 52, 180, 183, 188, 225, 238-239, 276
İbn Tiktakâ 20, 24, 223, 277
İdris el-Ezdî 60
İlhanlılar 50
İsmail b. Ahmed 63
kâdılkudât 23, 66, 84, 87-90, 128-135, 137-142, 154, 161, 165, 184-185, 188-190, 228, 245, 250, 253, 256, 288-289
Kadı Sâid 72
Kahire 10, 21-25, 27-35, 37, 43-44, 46, 50, 52-54, 56, 59, 64, 75, 77, 84, 86-87, 94-96, 98-102, 104, 108, 125-127, 129, 134, 144, 147-148, 152, 154, 160-163, 168-169, 174-175, 182, 187, 189, 191, 193-198, 200-204, 206-207, 209, 217, 224, 226, 229-232, 242, 247, 252, 256, 267-276, 278, 282-284, 286-299
Kahire Kalesi 53, 229, 282-284
Kansuh el-Gûrî 53
Karahanlılar 91
Kaşgarlı Mahmud 40
Kâtib-i Destler 11, 214-216, 257
Kâtibü'l-Ceyş 211, 216, 243
kazâ 25, 37, 43, 56, 59, 81-84, 90, 96, 101, 103, 114, 117, 262, 265
kazasker 82, 91-197, 199, 245, 246, 247
Kazâu'l-Mezâlim 62
Kıssâdârlık 73
Kubbetü'l-Mezâlim 62, 75
Kutuz 48-49, 127, 180
Kül-erkin 69
Mansûr b. Ömer 61
Mehdî 39, 61, 89-90, 261, 270
Melikşah 73, 259
Memlûk Devleti 9, 13-14, 21-23, 25, 28, 30-35, 37-38, 41-46, 50, 52-53, 87, 151,

155-156, 159, 166, 171, 177, 184, 187, 189-190, 193-196, 204, 209, 213, 228, 248, 260, 262-263, 267, 269, 299
Me'mûn 61
Merv 61
Meydân 12, 155, 238, 299
mezâlim 45, 58-61, 70, 100-103, 109-110, 216, 231, 234, 237-242, 247, 250
Mısır 7, 13, 18, 21-22, 25, 28-36, 38, 43-44, 46-47, 49-54, 57-58, 63, 64-66, 77, 83-84, 87, 89-90, 92-93, 112, 118, 125-128, 131-135, 138-143, 145, 149, 156, 163, 170-172, 175-176, 183-185, 188-190, 192, 195, 197-198, 200-202, 204, 207, 209, 227-228, 230, 250, 253, 258, 262, 265, 268-271, 273-276, 297
Moğollar 49, 174
Muhammed b. Îsâ b. Kennân 23
Muhammed b. Kalavun 10, 26-27, 51-52, 142-151, 156, 160-161, 163, 167-169, 175-176, 178, 180-183, 186-187, 199, 205, 208, 210-211, 216, 224-227, 230, 233-236, 238, 243, 246-248, 254, 281, 290-291, 294-296
Muhammed b. Tuğc 7, 64-65
Muhammed b. Ubeyde b. Harb 64
Muhtedî 61, 62
muhtesib 94, 106-107, 116-117, 197-199, 201-203
Muvahhidîler 67
Muvakkî destler 215
Münâdî 11, 218, 250
Nâibü's-Saltana 10, 147, 170, 173, 177, 228
Nakîbu'l-Ceyş 211
Nasr b. Seyyâr 61
Nazaru'l-Mezâlim 62, 107
Nâzıru'l-Ceyş 28, 209-210, 215, 236, 241-243, 246, 252, 255, 257, 267
Nâzıru'l-Hâs 11, 210, 236
Necmeddin Eyyûb 46, 47
Nişabur 72
Nizâmü'l-Mülk 19, 40-41, 55, 63, 71-73, 84, 259, 275
Nureddin Ali 48, 126-127
Oğuz Kağan 68, 273
Oğuzlar 69
Osmanlı Devleti 20, 44, 52, 63, 78, 92, 156, 163, 206, 217, 277
Ömer b. Abdülaziz 60, 76
Özbek Han 77
Raşit Halifeler 60, 83
Ruzzîk 67
Safevîler 78
Sâhib b. Abbâd 63
Sâhibü'l-Mezâlim 70
Sâhibü'l-Mezâlim ve'l-Ahkâm 70
Sâlihiyye Medreseleri 11, 125-127, 228-229
Sâmâniler 63
Sancar 285
Saray ve Sultan Makamı 237
Selahaddin Eyyubî 76-77
Selahaddin Halil 51, 143, 233-234
Selçuklular 25, 41, 53-54, 73, 91
Seyfeddin Barsbay 52, 153-154, 299
Seyfeddin Kalavun 51, 142-143, 156, 230, 232-233, 235
sımât 258, 259
sır kâtibi 148, 151-152, 178-182, 208, 213-215
Sır Kâtibi 10, 178, 224, 231, 236, 241-242, 245, 247-248, 252-254, 257, 294
Silâhdârlar 11, 213
Sina Çölü 53
Sudan 68
Sultan 7, 10-11, 19, 25-27, 29-30, 33, 39, 47-48, 50, 52-54, 64-65, 69, 71-75, 78, 87, 126, 128-130, 132-139, 143, 145-150, 152-156, 160-163, 165-169,

177, 180-182, 185-187, 190, 195, 201, 203, 207, 211-214, 218, 228-229, 232, 235, 237, 240-241, 246-247, 251-254, 256-257, 263-266, 268, 273, 276, 281, 286-287, 289, 290, 292, 294, 296
Sultan Mahmud 71-73
Sultan Mesud 71
Suriye 7, 13, 18, 22, 29, 31-32, 36, 38, 44, 46, 48, 50-51, 53-54, 90-92, 155-156, 173, 175, 189-190, 207, 209, 262, 265, 274, 292
Süleyman b. Abdülmelik 60
Şam 49-50, 58, 75, 90, 125-126, 131, 160-165, 183, 188-197, 199-200, 204-207, 211, 231, 232, 253, 291-292, 297
Şecerü'd-Dürr 46-48
Şehsüvar Bey 53
Şeyh el-Mahmûdî 10, 52, 151-153, 225, 227, 237, 239, 273, 298
Şirkûh 75-76
Şuhûd 11, 216
Tablhâne 182, 230, 233-234
Tolunoğulları 25, 28, 63-65
Tomanbay 53
Tonyukuk 68
töre 78, 264
törü 70, 81
Tuğluklular 78
Tuğrul Bey 72, 259
Turanşah 47
Türkiye Selçuklu Devleti 73-74, 273
Uygur Devleti 68
Uzun Hasan 39, 78, 260
vali 105, 109, 118, 159, 208
vezir 109, 126, 130, 147, 159, 167, 176-178, 181, 236, 241-242, 245, 247, 250-251
Yargu 68
Yargucu 77-78
yasa 70, 77-78
Yasa Emîri 78
Yavuz Sultan Selim 53, 87, 156, 268
Yemen 83
Yolak 68
Yusuf Has Hacib 40
Yuvuluk'us-Sultan 69
Yüksek Mahkeme 75, 104, 117-118, 266
Zengiler 54
Zeyneddin Ketboğa 51, 144
ziyafet 14, 171, 258-260